

Torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin və bioloji aktivlərin uçotu

Plan

1. Torpaq, tikili və avadanlıqların qiymətləndirilməsi
2. Torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkətini rəsmiləşdirmək üçün sənədlər
3. Torpaq, tikili və avadanlıqların daxil olmasının uçotu
4. Torpaq, tikili və avadanlıqların çıxmasının uçotu
5. Torpaq, tikili və avadanlıqların köhəlməsinin (amortizasiyasının) uçotu
6. Torpaq, tikili və avadanlıqların təmirinin uçotu
7. İcarə edilmiş və icarəyə verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların uçotu
8. Qeyri-maddi aktivlərin uçotu
9. Bioloji aktivlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarının uçotu

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “ Maliyyə uçotu ” Bakı - 2013 Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Maliyyə elm- tədris Mərkəzi Peşəkar Mühasiblərin Sertifikatlaşdırma Proqramı **çərçivəsində hazırlanan dərslük**
2. A. Kərimov “Mühasibat uçotu, vergilər ” (nəzəri-praktik vəsait) Bakı “ Ozan” 2013
3. Ə.A.Sadiqov, T.Ə.Sadiqov, S.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadiqov “Mühasibat uçotu” Dərslük, Bakı 2012, 688 səh
4. V. Quliyev, R. Fətullayev, A. Kərimov “Beynəlxalq uçot və hesabatata giriş” (GAAP və İFRS əsasında). Bakı-2012
5. A.M. Cəfərov. Mühasibat uçotu. Bakı- 2011
6. Milli mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi üzrə şərhlər və tövsiyələr I – III hissə Bakı-2009

Torpaq, tikili və avadanlıqların qiymətləndirilməsi

Torpaq, tikili və avadanlıqların tənzimləşdirilməsi və uçota alınmasında onların düzgün qiymətləndirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Torpaq, tikili və avadanlıqlar natural və dəyər göstəriciləri üzrə qiymətləndirilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların natural göstəricilər üzrə uçota alınması və tənzimlənməsi həmin vəsaitlərin texniki tərkibini müəyyən etməyə, təşkilatın istehsal güclərini hesablamağa, istehsal fondlarından səmərəli istifadə etmək üçün daxili istehsalat imkanlarını aşkara çıxarmağa imkan verir. Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyərlə qiymətləndirilməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Torpaq, tikili və avadanlıqların dinamikası, quruluşu, həmin vəsaitlərin ümumi məbləği dəyərlə hesablanır. Torpaq, tikili və avadanlıqlar: a) ilkin dəyərlə; b) ədalətli dəyərlə və c) köhnəmə dəyərini çıxmaqla hesablanmış dəyərlə (qalıq dəyəri ilə), balans dəyəri ilə qiymətləndirilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar onların gətirilməsi və qurulması üzrə xərcləri daxil etməklə, əldə edilməsinə və yaxud tikintisində çəkilən məsrəflərdən ibarət olan bütöv manata qədər məbləğlərdə ilkin (inventar) dəyərlə uçota alınır.

Torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri, bir qayda olaraq onların bütün fəaliyyət dövrü ərzində dəyişilmir. Yalnız kökündən yenidənqurma və ya yeni avadanlıqla təmin edilmə, ya da ilkin dəyərində səhvən aşkar edilməsi istisnalıq təşkil edir. Ümumiyyətlə, yenidən qiymətləndirmə ancaq hökumətin qərarı ilə həyata keçirilir.

İlkin dəyər aşağıdakı düstur əsasında hesablanır: $\dot{I}d=Q+N\acute{e}q+Mon$

Burada $\dot{I}d$ - torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyərini;

Q - avadanlığın alınma qiyməti;

$N\acute{e}q$ - avadanlığın istehsalata gətirilməsi ilə əlaqədar olan hazırlıq və nəqliyyat xərcləri;

Mon - tikinti-quraşdırma xərcləridir.

Cari uçotda ilkin dəyərdən başqa torpaq, tikili və avadanlıqların qalıq dəyəri də müəyyən edilir. Torpaq, tikili və avadanlıqların qalıq dəyərini tapmaq üçün onun ilkin dəyərindən köhnəlmə məbləğini çıxmaq lazımdır.

Avadanlıqların istehsalı və eləcə də tikinti işlərinin aparılması müxtəlif dövrlərdə əmək məhsuldarlığının, əmək haqqının və materiallar üçün qiymətlərin səviyyəsi dəyişilən şəraitdə aparılır. Ona görə müxtəlif vaxtlarda əldə edilmiş, yaxud istehsal edilmiş bircinsli torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri əmək məsrəflərinin müxtəlif səviyyəsini əks etdirir, yəni eyni növ torpaq, tikili və avadanlıqların başagəlmə məbləği müxtəlif olur.

Torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyərini və qalıq dəyərini cari uçot məlumatlarından istifadə etməklə aşkar etmək mümkün olursa, ədalətli dəyəri isə yalnız torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsi yolu ilə müəyyən edilir. Torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsi 1925-ci ilin oktyabrın 1-də aparılmışdır. Bu tarixə kimi təşkilatların balanslarında torpaq, tikili və avadanlıqlar həm əvvəlki çar valyutası ilə (qızıl manatla) və həm də qiymətdən düşmüş sovet valyutası ilə uçota alınır. Yenidən qiymətləndirmə sonra 1945-ci il yanvarın 1-nə və 1960-cı il yanvarın 1-nə olan tarixə aparılmışdır. Texniki tərəqqinin yüksək tempə inkişafı və planlaşdırmamın təkmilləşdirilməsinə və istehsalın iqtisadi həvəsləndirilməsinin gücləndirilməsinə yönəldilmiş bir sıra iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq 1972-ci il yanvarın 1-nə olan vəziyyətə növbəti yenidən qiymətləndirmənin aparılmasının vacibliyi ortaya çıxdı.

Bərpa (ədalətli) dəyəri dedikdə müasir şəraitdə torpaq, tikili və avadanlıqların həmin obyektinin əldə edilməsi və ya tikilməsi üçün lazım olan məsrəf məbləğləri başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasında torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsi üç dəfə Nazirlər Kabinetinin aşağıdakı müvafiq qərarları ilə həyata keçirilmişdir:

- 1) 29 yanvar 1993-cü il tarixli 57 sayılı qərar;
- 2) 16 iyun 1994-cü il tarixli 238 sayılı qərar;

3) 2 avqust 1996-cı il tarixli 99 sayılı qərar.

1993-cü ilin yanvarın 1-nə yenidən qiymətləndirilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların onların bərpa dəyəri hesab olunurdu. 1993-cü il yanvarın 1-dən sonra işə salınan torpaq, tikili və avadanlıqların isə onun inventar dəyəri hesab olunurdu.

Azərbaycan Respublikasının NK-nin 2 avqust 1996-cı ildə AR-də torpaq, tikili və avadanlıqların (fondların) yenidən qiymətləndirilməsi haqqında 99 sayılı qərarı olmuşdur. Torpaq, tikili və avadanlıqların balans dəyərinin mövcud bazar qiymətlərinə uyğunlaşdırılmasını və özəlləşdirmə prosesində dövlət əmlakının dəyərinin düzgün müəyyənləşdirilməsini təmin etmək mülkiyyət formasından və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq AR-də olan bütün idarə və təşkilatlara tapşırılmışdır ki, 1996-cı il iyul ayının 1-i vəziyyətinə mövcud torpaq, tikili və avadanlıqların bu qərarla təsdiq edilmiş Əsasnaməyə uyğun olaraq, indeksləşdirmə yolu ilə yenidən qiymətləndirilməsini həyata keçirsinlər.

Həmin qərarla müəyyən edilmişdir ki, bütün təşkilatlarda torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranan dəyər fərqi onların sərəncamında qalır. Bu qərarla torpaq, tikili və avadanlıqların vahidinin və dəstinin dəyərinin minimum həddi 100 manat həcmində limitləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsinin nəticələri mühasibat uçotu və hesabatmda aşağıdakı qaydada əks etdirilir.

01 iyul 1996-cı ilə balansda olan əsas vəsaitlərin balans dəyərinə təyin edilmiş müvafiq indekslər (əmsallar) tətbiq etmək yolu ilə yenidən haqq-hesab edilərək bərpa dəyəri müəyyənləşdirildikdən (yenidən qiymətləndirildikdən) sonra onların 01 iyul 1996-cı ilə balans dəyəri ilə bərpa dəyəri arasındakı fərq (artım) 01 “Əsas vəsaitlər”, eyni zamanda gələcəkdə alınma hüququ olan uzun müddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər üzrə 03 “ Uzun müddətə icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər ” hesabının debetində və istehsalat təyinatlı əsas vəsaitlər 87 “ Əlavə kapital ” hesabının, qeyri-istehsalat təyinatlı əsas vəsaitlər üzrə isə 88 “

Bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər) ” hesabının 4-cü “ Sosial sferaların fondu ” subhesabının kreditində əks etdirilirdi.

Torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsi və bunların əsaslandırılmış köhnəlmə normalarının müəyyən edilməsi məhsulun maya dəyərinin hesablanması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mühasibat uçotunda və hesabatda torpaq, tikili və avadanlıqları bir qayda olaraq, ilkin dəyərle əks etdirilir, o da aşağıdakı obyektlər üçün müəyyən edilir:

- a) təşkilatın özündə hazırlananlar, habelə ödəmə hesabına digər təşkilatlardan və şəxslərdən əldə edilənlər - gətirilmə, quraşdırma, tikilmə üzrə xərcləri daxil etməklə həmin obyektlərin tikilməsi və ya əldə edilməsi üzrə faktiki məsrəflərdən asılı olaraq;
- b) nizamnamə kapitalına təsisçilər tərəfindən onların keçirdikləri qoyuluşların tərəflərin razılaşması üzrə;
- c) digər təşkilatlardan və şəxslərdən əvəzsiz alınanlar, habelə hökumət orqanının subsidiyası kimi daxil olanlar - ekspert yolu ilə və ya qəbul-təhvil sənədlərinin məlumatları üzrə.

Əvvəlcə istismarda olan ödəmə hesabına əldə edilən torpaq, tikili və avadanlıqlar, gətirilmə və qurulma üzrə xərcləri, habelə alqı-satqıya aid sənədlərdə göstərilən, bu obyektlər üzrə köhnəlmə məbləği əlavə olunan dəyərle uçota qəbul edilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri, əgər həyata keçirilmələri nəticəsində səmərəli xidmət müddəti və ya obyektlərin istehsal gücləri artarsa, buraxılan məhsulların miqdarı çox olarsa və ya onun istehsalat maya dəyəri aşağı düşərsə, texniki yenidən quraşdırmalarla və ya əsaslı modifikasiyası (yenidən qurulması) ilə əlaqədar olan xərclərin məbləği qədər artır.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı ilkin dəyər aşağıdakılar hesab olunur:

1. Bina və qurğular üçün onlar podrat üsulu ilə tikilən zaman - obyektin smeta (müqavilə) qiyməti; onlar təsərrüfat üsulu ilə tikilən zaman isə - obyektin faktiki maya dəyəri. Hər iki halda ilkin dəyərə layihə-axtanış işlərinə çəkilən məsrəflər daxil edilir;

2. Quraşdırma tələb edən avadanlıqlar üçün əldə edilmə üzrə məsrəflər, gətirilmə üzrə xərclər, özüllər və ya dayaqların quraşdırılması və tikilməsi üzrə və layihə-axtariş işlərinə məsrəflər, həmçinin obyektlərin inventar dəyərinə daxil edilməli olan digər məsrəflər;
3. Quraşdırma tələb etməyən avadanlıqlar üçün - gətirilməsi üzrə xərcləri və göstərilən avadanlıqların əldə edilməsi ilə əlaqədar olan sair xərcləri daxil etməklə əldə edilməsi üzrə məsrəflər;
4. Əvəzsiz daxil olan vəsaitlərin obyektləri üçün - lazım olan hallarda obyektin qurulmasına məsrəfləri əlavə etməklə verilməyə aid sənədlərdə göstərilən, verən tərəfin mühasibat uçotunun məlumatları üzrə onların dəyəri;
5. Əvvəlcə istismarda olan və ödəmə hesabına əldə edilən torpaq, tikili və avadanlıqların obyektləri üçün - satışa aid sənədlərdə göstərilən, köhnəlmə məbləğlərini əlavə etməklə, əldə edilməyə, götürülməyə, quraşdırmaya aid məsrəflər.

Misal. Təşkilat əvvəlcə istismarda olan 5500 manat məbləğində xarrat dəzqahını ödəmə hesabına əldə etmişdir. Malgöndərənin hesabında aşağıdakılar öz əksini tapmışdır: xarrat dəzqahının ilkin dəyəri - 9000 manat; tamamilə bərpa üçün köhnəlmə - 3500 manat; ödəmənin yekunu - 5500 manat.

Xarrat dəzqahının gətirilməsinə görə avtonəqliyyat təşkilatının 300 manat məbləğində hesabı ödəməyə qəbul edilib. Xarrat dəzqahının qurulmasına görə 500 manat məbləğində quraşdırıcı təşkilatın xərcləri ödənilib. Xarrat dəzqahının ilkin dəyəri 9800 manat təşkil edəcəkdir. $(5500+300+500+3500)$. Xarrat dəzqahı bu dəyərlə mədaxil edilir.

Təşkilatın özü tərəfindən hazırlanmış vəsaitlər, onların hazırlanmasına və lazımı işçi vəziyyətinə qədər gətirilməsinə çəkilən bütün faktiki məsrəflər məbləği ilə qiymətləndirilir. İstismarda olan və nizamnamə kapitalına haqlar hesabına onun iştirakçıları tərəfindən birgə təşkilata verilən torpaq, tikili və avadanlıqlar bu vəsaitlərin köhnəlmə məbləğlərini ayırmaqla, birgə təşkilatların iştirakçıları tərəfindən razılaşdırılmış ədalətli dəyərlə uçota qəbul edilir. Hüquqi və fiziki şəxslərin payı kimi əvəzsiz daxil olan torpaq, tikili və avadanlıqlar ixtisaslı qiymət

qoyanların iştirakı ilə, asılı olmayan komissiya tərəfindən qiymətləndirilir. Komissiya tərəfindən obyektin ədalətli dəyəri və verilmə vaxtına onun köhnəlməsi müəyyən edilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların obyektləri kifayət qədər uzun dövr ərzində xidmət etdikləri üçün, onların ilkin dəyəri tədricən müasir şəraitdə oxşar obyektlərin tikilməsinə və əldə edilməsinə çəkilən xərclərdən kənarlaşır. Bu kənarlaşma onların ədalətli qiymətləndirilməsini tətbiq etmək nəticəsində, daha doğrusu, ilkin dəyərini müasir şəraitdə obyektlərin təkrar istehsal dəyərinə yenidən hesablanması nəticəsində nəzərə alınır. İlkin dəyərin ədalətli dəyərə dəyişməsi torpaq, tikili və avadanlıqların müvafiq obyektlərinin yenidən qiymətləndirilməsi yolu ilə baş verir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aktivləri real qiymətləndirmək vacibdir, ona görə torpaq, tikili və avadanlıqların ədalətli dəyərlə yenidən qiymətləndirilməsi, bazarın vəziyyəti (konyukturası) dəyişdikcə daimi həyata keçirilir. Torpaq, tikili və avadanlıqların əvvəlki və yeni ədalətli dəyəri arasındakı fərq cari ilin maliyyə nəticələrinə (mənfəətə) aid edilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri fiziki və mənəvi köhnəlmənin təsiri nəticəsində azalır. Bu azalma amortizasiya ayırmaları hesabına, daha doğrusu, amortizasiya ayırmalarının normaları üzrə köhnəlməni istehsal edilən məhsulların dəyərinə daxil etməklə ödənilir. Torpaq, tikili və avadanlıqların obyektlərinin ədalətli dəyərlə qiymətləndirilməsi ilkin dəyərdən və ya ədalətli dəyərdən hesablanmış köhnəlməni çıxmaq yolu ilə həyata keçirilir.

Beləliklə, torpaq, tikili və avadanlıqlar qiymətləndirmənin üç növünə: ilkin, ədalətli və qalıq növünə malikdir. Təşkilatın torpaq, tikili və avadanlıqları balansda qalıq dəyəri ilə əks olunur. Arayış şəklində balansın valyutasına daxil edilməklə torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri və köhnəlməsi göstərilir.

4. Torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkətini rəsmiləşdirmək üçün sənədlər

Torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkətinin uçotu DSK tərəfindən təsdiq olunan unifikasiya edilmiş formada ilkin uçot sənədləri ilə rəsmiləşdirilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların istismara verilməsinin uçotu üçün “ Torpaq, tikili və avadanlıqların qəbul-təhvil (daxili yerdəyişməsi) aktı (qaimə) ” tətbiq edilir. Akt təşkilatın rəhbərinin sərəncamı ilə təyin olunmuş qəbul komissiyası tərəfindən hər bir obyektə bir nüsxədə tərtib edilir. Torpaq, tikili və avadanlıqların qəbul-təhvil aktı rəsmiləşdirildikdən sonra, onu təşkilatın mühasibatına göndərilir. Akta həmin obyekt üzrə texniki sənədləri əlavə edirlər. Aktı qəbul komissiyasının üzvləri, baş mühasib imzalayır və təşkilatın rəhbəri təsdiq edir.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar əvəzsiz verilən zaman aktı iki nüsxədə, onlar satılan zaman isə 3 nüsxədə tərtib edirlər.

Qəbul-təhvil aktı həmçinin əmlakın təşkilatın bir bölməsindən (sex, şöbə, sahə) başqasına daxili yerdəyişməsinə və əmlakın anbardan (ehtiyatdan) istismara verilməsini rəsmiləşdirmək üçün tətbiq edilir. Aktın ikinci nüsxəsi əsasında təhvil verən obyektlərin çıxması haqqında əmlakın (olduqları istismar yerləri üzrə) inventar siyahısında müvafiq qeydlər aparılır.

“ Təmir edilmiş, rekonstruksiya edilmiş modernləşdirilmiş obyektlərin qəbul-təhvil aktı ” əmlakın (qiymətlilərin) təmirdən, rekonstruksiyadan və modernləşdirmədən qəbulunu və müvafiq olaraq onların təhvilini rəsmiləşdirmək üçün tətbiq edilir. Həmin akt mühasibata təhvil verilir, burada əmlakın uçotunun inventar kartoçkalarında əsaslı təmir, rekonstruksiya və modernləşdirmə haqqında lazımi qeydlər aparılır. Aktı iki nüsxədə tərtib edirlər. Aktı baş mühasib imzalayır və təşkilatın rəhbəri təsdiq edir.

“ Əmlakın (qiymətlilərin) ləğvi aktı ” əmlakın tamamilə və ya qismən ləğv edilməsi zamanı, təşkilatın rəhbərinin əmri (sərəncamı) ilə təyin edilmiş komissiya tərəfindən iki nüsxədə tərtib edilir.

“ Avtomobil nəqliyyatı vəsaitlərinin ləğvi aktı ” ilə yük və ya minik avtomobillərinin, qoşquların və ya yarımqoşquların ləğv edilməsi zamanı onların

silinməsinə rəsmiləşdirmək üçün iki nüsxədə tərtib edilir və onun bir nüsxəsi mühasibata verilir, ikincisi maddi məsul şəxsə qalır. Ləğv etmə üzrə məsrəflər “ Avtomobilin (qoşqunun, yarımqoşqunun) ləğvinin nəticələrinin haqq-hesabı” bölməsində əks etdirilir.

“ Torpaq, tikili və avadanlıqların uçotunun inventar kartoçkası ” mühasibatda bütün növdən olan torpaq, tikili və avadanlıqlar üçün hər bir obyektə texniki və digər sənədlərə əsasən bir nüsxədə tərtib edilir.

Uçotun kompüterləşdirilməsi şəraitində kartoçkaların əl ilə doldurulmasına ehtiyac olmadığı üçün, onlar kompüterin yaddaşına yazılır.

“ Torpaq, tikili və avadanlıqların uçotunun inventar kartoçkalarının siyahısı ” torpaq, tikili və avadanlıqların analitik uçotu zamanı açılan, inventar kartoçkalarının qeydiyyatı üçün tətbiq edilir. Siyahı inventar kartoçkalarının qorunmasına nəzarət etmək üçün təşkilatın hesabatında bir nüsxədə tərtib edilir. Qeydləri torpaq, tikili və avadanlıqların təsnifat qrupları üzrə aparılır.

“ Torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkətinin uçotu kartoçkası” vəsaitlərin hərəkətinin təsnifat qrupları üzrə uçotu və “ Torpaq, tikili və avadanlıqların (onların olduqları istismar yerləri üzrə) inventar siyahısı ” isə maddi məsul şəxslər üzrə vəsaitlərin olduqları yerdə (istismarda) obyektlər üzrə uçotu üçün lazımdır. Bu kartoçkanın məlumatları, təşkilatın mühasibatı tərəfindən tərtib olunan, torpaq, tikili və avadanlıqların uçotunun inventar kartoçkalarının qeydləri ilə eyni olmalıdır.

Təşkilatda mühasibat torpaq, tikili və avadanlıqların analitik uçotunu təsnifat qrupu üzrə, qrupların daxilində isə inventar obyektləri, onların saxlanması görə məsul şəxslərdə obyektlərin olduqları yer (istismarı) üzrə aparılır.

5. Torpaq, tikili və avadanlıqların daxil olmasının uçotu

Təşkilata torpaq, tikili və avadanlıqlar hüquqi və fiziki şəxslərdən əvəzsiz olaraq daxil ola bilər. Bundan başqa təşkilat ödəmə hesabına, yeni obyektlərin tikilməsi və ya uzunmüddətli investisiyalar qaydasında, fəaliyyətdə olan istehsalat güclərinin yenidən qurulması, genişləndirilməsi və texniki yenidən silahlanması nəticəsində, cari və uzunmüddətli icarə şərtləri ilə torpaq, tikili və avadanlıq əldə edə bilər. Kommersiya təşkilatı nizamnamə kapitalına qoyuluş kimi iştirakçıdan (təsisçidən) torpaq, tikili və avadanlıq ala bilər. Təşkilat birgə fəaliyyət haqqında müqavilənin iştirakçısı olan təşkilatdan qoyuluş kimi torpaq, tikili və avadanlıq ala bilər. Bundan başqa, inventarlaşma zamanı uçotda olmayan torpaq, tikili və avadanlıqların obyektləri aşkar edilə bilər, onları təşkilat uçota almağa borcludur.

Təşkilatın balansına qəbul edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların mövcudluğu və hərəkətinin uçotu 111 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” adlı aktiv inventar hesabında aparılır. Satm almaq şərti ilə icarə edilmiş binaları, maşınları və avadanlıqları 111 sayılı hesabın 2-ci “ Uzunmüddətli icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” adlı subhesabında uçota alırlar.

Hüquqi və fiziki şəxslərdən əvəzsiz alınan istehsal təyinatlı torpaq, tikili və avadanlıqları əlavə kapitalın artmasına aid edirlər. Bu cür obyektlərin gətirilməsi üzrə xərclər, onlann ilkin dəyərini artırır və təşkilat onları mövcud olan mənbələrdən asılı olaraq yığım fondunun azalmasına, təşkilatın xalis mənfəətinin hesabına və ya keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəətinin hesabına aid edilir. |

Əvəzsiz alınmış avadanlıqların quraşdırılması üzrə kommersiya təşkilatının xərcləri, obyektlərin ilkin dəyərinə daxil edilir. Belə xərcləri təşkilat əvvəlcə 113 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması ” adlı kalkulyasiya hesabının debetində uçota alır və bu xərcləri obyekt istismara təhvil verildikdən sonra ilkin dəyərə birləşdirirlər.

Qeyri-istehsal sferasında fəaliyyət göstərmək üçün əvəzsiz alınmış torpaq, tikili və avadanlıqlar sosial sfera fondunun artmasına aid edilir.

Belə obyektlərin gətirilməsi üzrə xərcləri yığım fondunun, xalis mənfəətin və ya keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəətinin azalmasına aid edirlər.

Qeyri-istehsal sferasının torpaq, tikili və avadanlıqları, nizamnamə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olmayan və təşkilatın balansında olan mənzil və kommunal təsərrüfatının, səhiyyə, bədən tərbiyəsi, sosial təminat, xalq təhsili, mədəniyyət və i.a. təşkilatların obyektləri hesab olunurlar.

Təşkilat yarandığı mərhələdə nizamnamə (şərikli) kapitalına qoyuluş kimi təsisçidən (iştirakçıdan) təsis müqaviləsində göstərilən miqdarda torpaq, tikili və avadanlıqlar ala bilər. Həmin torpaq, tikili və avadanlıqlar verilən zaman onların siyahısı tərtib edilir. Yaradılan təşkilat torpaq, tikili və avadanlıqları, razılaşma qiymətlərindən və əldə edilən obyektlər üzrə köhnəlmə məbləğindən əmələ gələn onların ilkin dəyərləri ilə mədaxil edir.

Bir qayda olaraq, torpaq, tikili və avadanlıqların obyektlərinin yaradılan təşkilata gətirilməsi və onların istifadə edildiyi yerdə qurulması üzrə xərcləri təsisçi öz üzərinə götürür, ya da sonra təsis müqaviləsinin şərtlərindən asılı olaraq bu xərcləri qəbul edən təşkilat ödəyir. Əgər nizamnamə (şərikli) kapitalına vəsait qoyuluşu kimi alınmış torpaq, tikili və avadanlıqların gətirilməsi və qurulması üzrə xərcləri qəbul edən tərəf çəkirsə, onda həmin xərclər əvvəlcə 113 saylı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması ” hesabında uçota alınır və sonra istismara qəbul edilən obyektin ilkin dəyərinə daxil edilir.

İstehsalat məqsədləri üçün ödəmə hesabına təşkilat tərəfindən əldə edilən, quraşdırma təbb etməyən tikili və avadanlıqlar əldə edilən zaman ödənilən əlavə dəyər vergisi nəzərə alınmadan əldə edilmə dəyəri ilə mədaxil edilir.

Kommersiya təşkilatları tərəfindən torpaq, tikili və avadanlıqlar satın alınan zaman, bu vəsaitlər əldə edilən zaman ödənilən ƏDV-i tam məbləğdə göstərilən vergi üzrə büdcəyə olan borcun azalmasına silinir, bu, onlar uçota qəbul edilən zaman həyata keçirilir.

Həm yeni və həm də istismarda olan torpaq, tikili və avadanlıqların gətirilməsi və əldə edilməsi üzrə təşkilatın xərcləri kapital qoyuluşlarının uçotunda əks etdirilir və obyekt istismara təhvil verilən zaman satın alınma dəyərinə birləşdirilir.

İnventarlaşma zamanı artıq çıxan torpaq, tikili və avadanlıqlar əvvəlcə uçota alınmayan, istismarda olan torpaq, tikili və avadanlıqlar kimi mədaxil edilir.

Quraşdırma tələb edən avadanlıqların əldə edilməsinə və onun istismar yerinə gətirilməsinə təşkilatın çəkdiyi xərclər 113 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması ” hesabında ayrıca subhesabda uçota alınır, burada o quraşdırmaya verilənə qədər öz əksini tapır və sonra quraşdırma üzrə bütün xərclər 113 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması ” hesabında əks etdirilir.

Quraşdırma başa catdıqdan sonra obyekt faktiki faktiki məsrəflərlə uçota qəbul edilir, torpaq, tikili və avadanlıqların geniş təkrar istehsalı baş vermişdirsə, təşkilatda mövcud olan maliyyələşmə mənbələrindən asılı olaraq yığım fondunun, təşkilatın xalis mənfəətinin və ya keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəətinin işlərin maliyyələşdirilməsinə istifadə edilmiş məbləği qədər eyni zamanda əks etdirilir.

Quraşdırma tələb olunan avadanlığı əldə edən zaman ödənilən əlavə dəyər vergisi onun inventar dəyərinə daxil edilmir, 241 sayılı “ Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi ” hesabında uçota götürülür. Obyekt işə salındıqdan sonra əlavə dəyər vergisi, satılmış məhsullara (işlərə, xidmətlərə) görə ödənilən ƏDV-i üzrə büdcəyə olan borcun azalmasına altı ay ərzində bərabər hissələrlə silinməlidir.

Əldə edilmiş quraşdırma tələb edən avadanlıq, əlavə dəyər vergisindən azad edilmiş məhsulların buraxılması üçün ayrılmışdırsa, onda onun əldə edilməsi zamanı ödənilən əlavə dəyər vergisi onların əldə edilmiş dəyəri ilə birlikdə uçota alınır, obyektin ilkin dəyərinə daxil edilir.

Təhtəlhesab şəxsin nağd pulla hüquqi şəxsdən, nağd pullarla hesablaşmaların müəyyən edilmiş həqq normaları hüdudunda, fiziki şəxsdən isə- istənilən qiymətdə torpaq, tikili və avadanlıqları əldə etməyə hüququ vardır. Hüquqi şəxsdən əldə edilən obyekt, malgöndərənin ödəmə tələbnamə-tapşırığını təhtəlhesab şəxs vasitəsilə ödəməklə adi qaydada əks etdirilir.

Fiziki şəxslərdən torpaq, tikili və avadanlıqların əldə edilməsini təsdiq edən əsas kimi yazılı formada satıcı ilə tərtib olunan alqı-satqı müqaviləsini elə tərtib

etmək lazımdır ki, alqıya nəzarət etmək mümkün olsun (satıcının soyadını, adını, atasının adını, onun yaşadığı yeri və pasport məlumatları; əgər vətəndaş sahibkar kimi qeydiyyatdan keçibsə icazənin nömrəsi və onun verildiyi tarix göstərilməklə). Əgər satıcı sahibkar və gəlir vergisinin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməyibsə, sövdələşməni həyata keçirən zaman onda müəyyən edilmiş qədər də gəlir vergisi tutmaq lazımdır.

Əgər təşkilat fiziki şəxsdən mənzil, yaşayış evi, bağ evi, torpaq sahəsi, torpaq payı satın alan zaman gəlir vergisi qanunla müəyyən edilmiş qaydada hesablanır və tutulur.

Nəqliyyat vasitələrini satın aldıqda, təşkilat büdcədən kənar ərazi yol fonduna müəyyən edilmiş qəddərdə nəqliyyat vasitələrinin əldə edilməsinə görə vergi ödəyir, bu da əldə edilən obyektin ilkin dəyərinə daxil edilir.

Bütün təşkilat-hüquqi formalarından olan təşkilatlar avtonəqliyyat satın alan zaman, avtonəqliyyat vasitələrinin əldə edilməsinə görə vergi ödəyirlər, o da əldə edilən avtomobilin, qoşqunun, yarımqoşqunun ilkin dəyərinə daxil edilir. Verginin hesablanması qaydası, müddəti təlimatla müəyyən edilir. Alqı-satqı, dəyişmə, lizinq və nizamnamə kapitalına haqlar yolu ilə avtomobil əldə edilən gündən 5 gün ərzində vergi ödənilir. Əldə edilmə günü avtomobilin torpaq, tikili və avadanlıqların tərkibinə hesaba alındığı gün hesab olunur.

Torpaq, tikili və avadanlıqların daxil olması üzrə əməliyyatların mühasibat hesablarında əks etdirilməsi

№	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən	
		Debet	Kredit
1	2	3	4
1	Hüquqi və fiziki şəxslərdən əvəzsiz olaraq istehsal təyinatlı torpaq, tikili və avadanlıqlar təşkilata daxil olub	111	335, 611
2	Əvəzsiz olaraq alınmış istehsal təyinatlı torpaq, tikili və avadanlıqların gətirilməsi üzrə xərclər silinib	341,343	202,531 521,522, 533, 244, 538
3	Əvəzsiz alınmış avadanlıqların quraşdırılması üzrə təşkilatın xərcləri obyektlərin ilkin dəyərinə daxil edilib:		
	a) əvvəlcə	113	201,202 531,521 522,533 və s.
	b) obyekt istismara verildikdə	111	113
4	Qeyri-istehsal sferasının əvəzsiz alınmış torpaq, tikili və avadanlıqların uçota qəbul edilib	111	335, 611
5	Yeni yaradılan təşkilat torpaq, tikili və avadanlıqlarını mədaxil edib:		
	a) razılaşma qiyməti	111	302
	b) köhnəlmə məbləği	111	112
6	Nizamnamə kapitalına qoyuluş kimi alınmış torpaq, tikili və avadanlıqların gətirilməsi və qurulması üzrə xərcləri qəbul edən tərəf çəkib		
	a) əvvəlcə	113	202,531 521,522 533 və s.
	b) obyektin ilkin dəyərinə daxil edildikdə	111	113
7	Təşkilat tərəfindən ödəmə hesabına quraşdırma tələb etməyən torpaq, tikili və avadanlıqlar əldə edilib:		
	a) əldə edilməsi üzrə məsrəflər	113	531
	b) ilkin dəyər ilə mədaxil edildikdə	111	113

	c) kapital qoyuluşunu həyata keçirən zaman ödənilən əlavə dəyər vergisi	241	531
	ç) əlavə dəyər vergisi tam məbləğdə vergi üzrə büdcəyə olan borcun azalmasına silinib	521	241
8	İcarə müqaviləsinə əsasən torpaq, tikili və avadanlıqların icarə edilmiş obyektini icarəçinin mülkiyyətinə keçib:		
	a) ilkin dəyərinə	111.1	111.2
	b) köhnəlmə məbləğinə	112.2	112.1
9	Quraşdırma tələb edən avadanlıqlar əldə edilib:		
	a) əldə edilməsinə çəkilən xərclər	111	202,531 521,522 533,244 538
	b) quraşdırmaya verildikdə	113	111
	c) quraşdırma üzrə xərclər	113	201,202 531,521 522,533
	ç) quraşdırma başa çatdıqdan sonra uçota qəbul edildikdə	111	113
10	Təhtəlhəsab şəxs vasitəsilə hüquqi şəxsdən torpaq, tikili və avadanlıqlar əldə edilib:		
	a) sənəddə göstərilən məbləğə	113, 241	531
	b) malgöndərənin ödəmə-tələbnamə tapşırığı ödənildikdə	531	244

6. Torpaq, tikili və avadanlıqların çıxmasmm uçotu

Torpaq, tikili və avadanlıqlar təşkilatdan müxtəlif səbəblər nəticəsində: vəsaitlər fiziki (mənavi) köhnəldikdə, əvəzsiz verildikdə, satıldıqda, nizamnamə kapitalına maliyyə qoyuluşu kimi verildikdə, birgə fəaliyyət haqqında müqavilə üzrə verildikdə, inventarlaşma nəticəsində aşkar edilmiş, habelə oğurluq, mənimsəmə nəticəsində çatışmazlıq müəyyən edildikdə və vəsaitlər tələf olduqda çıxırlar.

Torpaq, tikili və avadanlıqların ləğv olunması nəticəsində silinməsi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 1 iyun 1998-ci il tarixli İ- 46 sayılı əmri ilə təsdiq olunmuş “ Əsas vəsaitlərin (fondların) ləğv edilməsi haqqında ” təlimata müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların fiziki köhnəlməsi nəticəsində yararsızlığı ilə əlaqədar onların silinməsi, onların ləğv edilməsi hesab olunur və torpaq, tikili və avadanlıqların silinməsi aktı əsasında həyata keçirilir. Akt təşkilatının rəhbərinin əmri (sərəncamı) ilə təyin edilmiş komissiya tərəfindən tərtib edilir, komissiya nəticədə onun silinməsini vacib hesab edir. Aktda torpaq, tikili və avadanlıqların hazırlandığı (tikildiyi) il, təşkilata daxil olduğu və istismara verildiyi tarix, texniki vəziyyəti və ləğv olunmanın səbəbləri və komissiyanın gəldiyi nəticə göstərilir. Aktın əks tərəfində həm ləğvetmə üzrə məsrəflər hissəsində obyektin ləğv edilməsinin nəticələrinin haqq-hesabı, həm də ləğv etmədən alınan gəlirlər (ləğv olma qalıqları) göstərilir. Akt təşkilatın rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir.

Bir qayda olaraq, zərər, vəsaitlər onlar öz dəyərlərini ödəməmişdən əvvəl, daha doğrusu, özlərini axıra kimi amortizasiya etməmişdən əvvəl silinən zaman alınır. Lakin alınan zərər, vergiyə cəlb olunan mənfəəti azaltmır.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar əvəzsiz verilən zaman qəbul-təhvil aktı iki nüsxədə tərtib edilir, biri alana verilir. Akta inventar kartoçkası və texniki pasport əlavə edilir. Alan təşkilat verən tərəfə vəsait obyektinin mədaxil edilməsi faktı haqqında avizo ilə bildirir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların satışı da həmçinin təhvil-qəbul aktı ilə rəsmiləşdirilir, inventar kartoçkası və texniki pasport əlavə edilir, ödəmə üçün qaimə və hesab-faktura yazılır.

Gəlir əldə etmək məqsədilə başqa təşkilatların nizamnamə kapitalına haqlar kimi torpaq, tikili və avadanlıqların verilməsi də həmçinin qəbul- təhvil aktı və razılaşdırılmış dəyərlə onların uçota qəbul edilməsi haqqında avizo əsasında həyata keçirilir.

Birgə fəaliyyət haqqında müqavilə üzrə torpaq, tikili və avadanlıqların verilməsi zamanı silinmə üçün əsas, ümumi işlər apararı, iştirakçı tərəfindən torpaq, tikili və avadanlıqların mədaxil edilməsi haqqında avizo hesab olunur. Verilmə razılaşma dəyəri ilə həyata keçirilir.

Inventarlaşma nəticəsində torpaq, tikili və avadanlıqların aşkar edilmiş çatışmazlığı üzləşmə cədvəlinin məlumatları əsasında silinir və 731 sayılı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabına aid edilir, burada onlar çatışmazlığın səbəblərini aşkar edənə qədər əks olunur.

Təbii fəlakət nəticəsində torpaq, tikili və avadanlıqların tələf olması zamanı vəsaitlərin ləğvi üzrə akta əsasən mühasibat hesablarında müvafiq qeydlər aparılır.

Müxtəlif səbəblər nəticəsində torpaq, tikili və avadanlıqların təşkilatdan çıxmasının mühasibat hesablarında əks etdirilməsi

№	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		Debet	Kredit
1	2	3	4
1	Ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq torpaq, tikili və avadanlıqlar təsərrüfat dövründən çıxıb:		
	a) ilkin dəyəri	731-1	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) ləğv etmə ilə məşğul olan fəhlələrə əmək haqqı hesablanıb	731-1	533,522, 521
	ç) ləğv olunma prosesində köməkçi istehsalatlar xidmətlər göstərib	731-1	202-9
	d) kənar təşkilatlar xidmət göstərib	731-1	538
	e) ləğv etmədən əldə edilən maddi qiymətlilər istifadəsinin mümkün olan qiyməti ilə mədaxil edilib	201	731-1

	ə) ləğv etmədən olan maliyyə nəticələrindən mənfəət əldə edilib	731	801
	f) ləğv etmədən olan maliyyə nəticələrindən zərər olub	801	731-1
2	Torpaq, tikili və avadanlıqlar əvəzsiz olaraq başqa təşkilata verilib:		
	a) ilkin dəyəri	731-1	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) əlavə dəyər vergisi	731-1	521
	ç) əvəzsiz verilmə üzrə maliyyə nəticəsi	335, 341, 901	731-1
3	Torpaq, tikili və avadanlıqlar satılıb:		
	a) ilkin dəyəri	731-1	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) satışla əlaqədar olan xərclər silinib	731.1	533, 202,244, 538
	ç) satılmış torpaq, tikili və avadanlıqlara görə malalanlardan daxil olmalıdır	211	731-1
	d) malalanlardan ödəmə daxil olub	223	211
	e) əlavə dəyər vergisi əks etdirilib	731-1	521
	ə) əgər torpaq, tikili və avadanlıqlar bazar qiymətlərindən aşağı satılırsa, əlavə dəyər vergisi bazar qiymətlərindən ödənilir	343, 901	521
	f) satışdan olan maliyyə nəticələrindən mənfəət əldə edilib	731-1	801
	g) satışdan olan maliyyə nəticələrindən zərər olub	801	731-1
4	Başqa təşkilatların nizamnamə kapitalına haqlar kimi torpaq, tikili və avadanlıqlar verilib:		
	a) ilkin dəyəri	731-1	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) razılaşdırılmış dəyəri	183	731-1
	ç) razılaşdırılmış və qalıq dəyəri arasındakı fərq	731-1	611
5	Birgə fəaliyyət haqqında bağlanmış müqavilə əsasında torpaq, tikili və avadanlıq verilib:		
	a) ilkin dəyəri	731	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) razılaşdırılmış dəyəri	183, 234	731-1
	ç) verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların razılaşma dəyəri qalıq dəyərindən yüksəkdirsə	731-1	335

	d) razılaşma dəyəri qahq dəyərindən aşağıdırsa	801	731-1
6	İnventarlaşma nəticəsində torpaq, tikili və avadanlıqların çatışmazlığı aşkar edilib:		
	a) ilkin dəyəri	731-1	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) qalıq dəyəri	731-4	731-1
	ç) çatışmazlığın qalıq dəyərində	213	731-4
	d) əskik gələn əsas vəsaitin balans dəyəri ilə təqsirkar şəxslərdən tutulması məbləği arasındakı fərq	213	442
	e) çatışmayan məbləğlər ödənilib	221,533	213
	ə) tutulmalı olan və balans dəyəri arasındakı fərq məbləği	442	801
	f) tutulmasına məhkəmə tərəfindən etiraz edilib və ya məhkəmənin qərarı ilə təqsirkar müəyyən edilməyib	801	213, 731-1
7	Təbii fəlakət nəticəsində torpaq, tikili və avadanlıqların tələf olub:		
	a) ilkin dəyəri	731.1	111
	b) köhnəlmə məbləği	112	731-1
	c) sığorta ödəmələrinin məbləği	515	731-1
	ç) qalıq dəyəri və sığorta ödəmələri məbləğləri arasındakı fərq	801	731-1

7. Torpaq, tikili və avadanlıqlarm köhnəlməsinin (amortizasiyasının) uçotu

Kommersiya təşkilatlarında torpaq, tikili və avadanlıqlardan səmərəli istifadə olunmasının bazar iqtisadiyyatı şəraitində böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Təşkilatın vəsaitləri istifadə olunduqca tədricən köhnəlir və onların dəyəri istehsal xərclərinin tərkibinə hissə-hissə daxil olur. Bu proses “ Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərində daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında ” AR Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 1997- ci il tarixli 71 sayılı qərarı ilə nizamə salınır. AR Maliyyə Nazirliyinin 1 iyun 1998-ci il tarixli İ-46 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “ Köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmasının yeni (açıq) metodunun tətbiqi üzrə ” təlimatda isə mülkiyyət növündən və təşkilat quruluşundan asılı olmayaraq bütün təşkilatlarda olan vəsait qrupları üzrə illik amortizasiya normaları müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 3 iyul 1997-ci il tarixli 71 sayılı qərarına müvafiq olaraq 1997-ci il iyun ayının 1-dən etibarən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün təşkilatlar torpaq, tikili və avadanlıqlara köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmasının yeni (açıq) metodunu tətbiq etməlidirlər. Bu metod üzrə amortizasiya normaları aşağıdakı hədlər daxilində müəyyən edilir:

- binalar və onların struktur komponentləri - 5 faizə qədər;
- qurğular və onların struktur komponentləri - 7 faizə qədər;
- ötürücü qurğular və onların struktur komponentləri - 9 faizə qədər;
- maşın və avadanlıqlar - 13 faizə qədər;
- nəqliyyat vasitələri - 15 faizə qədər;
- istehsal alətləri (ləvazimatları) və təsərrüfat inventarları - 25 faizə qədər;
- torpaq sahələrinin yaxşılaşdırılması üzrə sərmayə qoyuluşları, iş heyvanları, çoxillik əkmələr və digər əsas vəsaitlər (fondlar) - 25 faizə qədər.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar mənəvi və təbiətin təsir qüvvələri ilə köhnəlirlər.

Torpaq, tikili və avadanlıqlar işləməsindən və işləməməsindən asılı olmayaraq fiziki köhnəlirlər. Torpaq, tikili və avadanlıqların işləməyən zaman fiziki köhnəlməsi atmosfer şəraitinin təsiri altında, habelə onların hazırlandığı materialın daxili quruluşunda gedən daxili proseslər nəticəsində öz xassələrini itirməsidir.

İşləməyən torpaq, tikili və avadanlıqlara lazımi qulluq etməmək onların qalmasına pis təsir göstərir və köhnəlmə prosesini gücləndirir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların istifadə prosesində onların fiziki köhnəlməsinə aktivlərin yüklənmə dərəcəsi və keyfiyyəti, texnoloji proseslərin xüsusiyyətləri və xarici şəraitin təsirindən aktivlərin qorunma dərəcəsi, aktivlərə qulluğun keyfiyyəti və onlara xidmət edən fəhlələrin ixtisası kimi bir çox amillər təsir göstərir.

Maşınlar, dəzgahlar və aktivlərin başqa növləri nəinki fiziki cəhətdən köhnəlir, həm də öz texniki xarakteristikası və iqtisadi səmərəliliyinə görə geri qalmış olur və onlar mənəvi köhnəlirlər.

Torpaq, tikili və avadanlıqların köhnəlmə dərəcəsinin düzgün uçotu bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın iqtisadiyyatı üçün, torpaq, tikili və avadanlıqların bərpa dəyərini və amortizasiya ayırmalarının ölçüsünü müəyyən etmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların köhnəlməsi məbləğini uçota almaq və onların balans dəyərini azalması miqdarını əks etdirmək üçün 112 saylı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya ” adlı kontraktiv hesabdən istifadə edilir.

Təşkilatda torpaq, tikili və avadanlıqlar məhsul istehsalı prosesində uzun müddət iştirak edir və bir neçə dəfə istehsal dövründə fəaliyyət göstərüb köhnəldikcə, onların dəyərini bir hissəsi məhsula keçir, başqa hissəsi isə əmək vasitələrində və deməli istehsal prosesində qalır.

Buna əsasən təşkilatda müntəzəm olaraq torpaq, tikili və avadanlıqların köhnəlməsini məhsulun maya dəyərinə daxil edilməsi yolu ilə ödəmək lazım gəlir. Torpaq, tikili və avadanlıqların dəyəri amortizasiya ayırmalarını müəyyən edilmiş normalarla istehsal xərclərinə daxil etməklə ödənilir.

Sənaye istehsalının maddi-texniki bazasının sürətlə inkişaf etdiyi dövrdə amortizasiya normalarının düzgün müəyyən edilməsi xüsusilə vacib və əhəmiyyətlidir.

Aktivin amortizasiya olunan dəyərini onun faydalı istismar müddəti üzrə ardıcıl olaraq bölüşdürülməsi üçün müxtəlif amortizasiya metodlarından istifadə edilə bilər. Belə metodlara **düz xətt metodu, azalan qalıq metodu və istehsal**

vahidi metodu aiddir. Düz xətt metodu aktivin son qalıq dəyərinin dəyişmədiyi təqdirdə onun faydalı istismar dövrü ərzində daimi ayırmaların həyata keçirilməsi ilə nəticələnir. Tutaq ki, təşkilatın balansında 10000 manatlıq avadanlıq var. Avadanlığın faydalı istifadə müddəti 10 ildir. Düz xətt metodu ilə belə hesablanır: $10\ 000/10\text{ il}=1.000$ manat. Kommersiya təşkilatı hər il 1000 manat amortizasiya ayırmaları edəcək və bu məbləği xərclərə siləcək.

Azalan qalıq metodu aktivin faydalı istismar dövrü ərzində ayırmaların azalması ilə nəticələnir. Azalan qalıq metodu zamanı birinci il: $10.000 \times 25\% = 2500$ manat olur ki, ikinci ildə isə aşağıdakı kimi hesablanır: $(10.000 - 2.500) \times 25\% = 1875$ manat təşkil edir. Beb formada hər il üçün amortizasiya ayırmaları hesablanır.

Istehsal vahidi metodu zamanı nəzərə alsaq ki, avadanlığın faydalı istifadə müddəti **6.000** saatdır. Bu birinci il üçün **800** saat, ikinci il üçün isə **700** saatdır. Onda birinci il üçün: $10.000 / 6000 \times 800 = 1.333$ manat, ikinci il üçün $10.000 / 6.000 \times 700 = 1.166$ manat amortizasiya ayırmaları hesablanmalıdır.

Amortizasiya ayırmaları barədə Vergi Məcəlləsində də yazılıb. Vergi Məcəlləsində olan metod azalan qalıq metodudur.

Torpaq, tikili və avadanlıqlara amortizasiya ayırmalarının hesablanması qaydası haqqında əsasnaməyə müvafiq olaraq vahid normalarla amortizasiya hesablanır. Amortizasiya normaları binaların, tikililərin, avadanlıqların, maşınların, inventarların və başqa aktivlərin növləri üzrə differensiallaşdırılmışdır. Normaları işləyib hazırlayarkən müvafiq növ aktivlərin ilkin dəyərini, maşınların və başqa obyektlərin orta istismar edilmə müddətini və mənəvi köhnəlməni nəzərə almışlar.

Torpaq, tikili və avadanlıqların ayrı-ayrı növləri üzrə təsdiq edilmiş amortizasiya normaları ancaq tam bərpa olunma üçün müəyyən edilmişdir. Amortizasiya ayırmalarını amortizasiya normalarından fərqləndirmək lazımdır.

Amortizasiya normaları dedikdə isə bu və ya digər əsas istehsal vasitəsinin illik amortizasiya məbləğinin faiz ifadəsində onun ilkin balans dəyərində olan nisbəti başa düşülür. Amortizasiya normalarının həcmi əsas istehsal vasitələrinin ilkin balans dəyərindən və onların xidmət müddətindən asılıdır. Kommersiya

təşkilatlarında amortizasiya ayırmalarını hər ay hesabat ayının birinə təşkilatın balansında olan torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyərinə görə həyata keçirirlər. Yeni istismara verilən torpaq, tikili və avadanlıqlardan amortizasiya hesablanması daxil olma ayından sonra gələn ayın birindən başlayaraq aparılır, xaric olan torpaq, tikili və avadanlıqlardan isə xaric olma ayından sonra dayandırılır. Amortizasiya məbləği bütöv manatla hesablanır. Aylıq normanı tapmaq üçün illik amortizasiya normasını 12-yə bölmək lazım gəlir. Yaşayış binalarında tamamilə bərpa hissəsində amortizasiya normaları ancaq onların köhnəlməsini müəyyən etmək üçün hesablanır.

Ehtiyatda olan torpaq, tikili və avadanlıqlara amortizasiya tamamilə bərpa üçün normalar üzrə hesablanır. Bu ona görə belə edilir ki, ehtiyatda olan maşınlar, avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri və alətlər, həm fiziki köhnəlməyə, həm də mənəvi köhnəlməyə məruz qalırlar. Belə vəsaitlərə amortizasiyanın hesablanması onların tez istismara verilməsinə səbəb olur. Ehtiyatda olan torpaq, tikili və avadanlıqlara hesablanmış amortizasiyanın məbləği, bir qayda olaraq 721 sayılı “İnzibati xərclər” hesabına aid edilir. Təşkilatda torpaq, tikili və avadanlıqlar təmir olunduqda və boş dayandıqda amortizasiya hesablanması dayandırılmaz. Kitabxana fonduna amortizasiya hesablanmır.

Təşkilatda hesabat ayında amortizasiyanın məbləğini müəyyən etmək üçün, keçən ayda hesablanmış amortizasiya məbləğinin üstünə, əvvəlki ayda, yəni daxil olmuş torpaq, tikili və avadanlıqlara hesablanmış amortizasiya məbləğini gəlib, həmin ayda çıxan torpaq, tikili və avadanlıqlara hesablanmış amortizasiya məbləğini çıxmaq lazımdır. Ay üzrə amortizasiya ayırmalarının məbləği istehsalat avadanlıqları, sex təyinatlı sair obyektlər, təşkilatın idarəetmə obyektləri üzrə və avtomobil nəqliyyatı üzrə ayrı-ayrılıqda hesablanır. Bu, xərclərin məsrəflərin istiqaməti üzrə düzgün əks etdirilməsi üçün lazımdır.

Təşkilatın mühasibatında amortizasiya ayırmaları cədvəllərinə əsasən hər ayın sonunda mühasibat köçürməsi verilir, yəni həmin amortizasiya ayırmaları müvafiq məsrəf hesablarının debetinə, 112 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya ” hesabının kreditində yazılır. Yəni,

202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının debeti,
721 sayılı “ İnzibati xərclər ” hesabının debeti,
711 sayılı “ Kommersiya xərcləri ” hesabının debeti,
112 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya ” hesabının krediti
olur.

Amortizasiya ayırmaları məhsul vahidi maya dəyərinin ünsürlərindən birini təşkil edir. Məhsul vahidinin maya dəyərində amortizasiya məbləğinin azalması maya dəyərinin aşağı düşməsinə təsir edən amillərdən biridir. Məhsulun maya dəyərində amortizasiya ayırmaları məbləğinin azalması maşının istismar keyfiyyəti, onun məhsuldarlığı və istismara davamlılığı ilə xarakterizə olunur. Maşının məhsuldarlığı artdıqca buraxılan məhsul artır və məhsul vahidinə düşən amortizasiya ayırmalarının məbləği azalır. Maşının istismara davamı onun konstruksiyasından, istismar şəraitindən və təmirin keyfiyyətindən asılıdır.

Mənəvi köhnəlmə iki amillə - əmək məhsuldarlığı artımı və texniki tərəqqinin tempi ilə müəyyən edilir. Birinci amilin təsiri torpaq, tikili və avadanlıqların bərpa dəyərinin dəyişilməsində təzahür edir. İkincisi isə avadanlıqların və digər növ torpaq, tikili və avadanlıqların daha müasir nümunələrinin meydana çıxması ilə təzahür edir ki, bu da köhnəlmiş obyektlərin ləğv edilməsinin vacib olmasına gətirib çıxarır.

Təbii qüvvələrin təsiri ilə köhnəlmə, torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyərinin azalmasına gətirib çıxaran xarici amillərin təsiri ilə əlaqədardır.

Beləliklə, torpaq, tikili və avadanlıqların köhnəlməsinin ümumi məbləği onların ilkin dəyərindən çox ola bilməz.

Hesabat ayında hesablanmalı olan köhnəlmə məbləği aşağıdakılardan ibarətdir:

- işə salınması aktla rəsmiləşdirilməmiş istismar edilən obyektlər üzrə amortizasiya məbləğini çıxmaqla mövcud olan torpaq, tikili və avadanlıq (tamamilə bərpa üçün) üzrə amortizasiya məbləğindən;
- qəbul aktının məlumatlarına əsasən müəyyən edilmiş, əvəzsiz olaraq qəbul edilən torpaq, tikili və avadanlıq obyektləri üzrə tamamilə bərpa üçün köhnəlmə məbləğindən;

- kommersiya və təsərrüfat təşkilatlarının ödəmələri ilə əldə edilən (əvvəlcədən istismarda olmuş) torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə tamamilə bərpa üçün köhnəlmə məbləğindən;
- tamamilə bərpa üçün amortizasiya normaları əsasında yaşayış binalar üzrə köhnəlmə məbləğindən.

Belə halda nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, təşkilatda əvvəllərdə istismarda olan və ödəmə hesabına satın alınan torpaq, tikili və avadanlıqlar, onların satın alınmasında, gətirilməsinə və qurulmasına edilən xərclərin məbləğində uçota alınır. Bu obyektlər üzrə köhnəlmə məbləği (tamamilə bərpa hissəsində) ödəmə sənədlərində müəyyən edilir və mühasibat uçotu hesablarında adi qayda ilə əks etdirilir.

Təşkilatda əvvəlcə istismarda olan torpaq, tikili və avadanlıqlar istismardan çıxan zaman köhnəlmə məbləği (tamamilə bərpa hissəsində) 112 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya ” hesabının kreditində əks etdirilir.

Təşkilatda ayrı-ayrı obyektlər üzrə köhnəlmənin aylıq uçotu aparılmır. Torpaq, tikili və avadanlıqların konkret obyekt üzrə köhnəlmə məbləği ancaq onun verilməsi və ya ləğv edilməsi zamanı, inventar kartoçkalarında həmin obyektin ilkin dəyəri, tamamilə bərpa üçün amortizasiya normaları və istismar müddəti haqqındakı məlumatlar əsasında müəyyən edilir.

Makroiqtisadiyyatın bəzi sahələrində ayrı-ayrı torpaq, tikili və avadanlıq obyektləri üzrə amortizasiya ayırmalarının hesablanması spesifik xüsusiyyətlər vardır. Məsələn, obyektlərin xidmət müddəti çıxarılan məhsulun istehsalın müddətindən asılı olan filiz-mədən sənayesində vəsaitin tamamilə bərpasına aid amortizasiya ayırmaları faktiki çıxarılan kömür və sair məhsul ehtiyatlarının miqdarı nəzərə alınmaqla, müəyyən edilmiş norma üzrə hesablanır. Neft və qaz quyuları üçün tamamilə bərpa hissəsində amortizasiya ayırmaları, quyuların faktiki xidmət müddətindən asılı olmayaraq normalar üzrə 15 il ərzində hesablanır. Amortizasiya ayırmalarının xüsusi çəkisi neft və qazın dəyərinin 35,5%-nə qədərini təşkil edən şəraitdə yuxarıda göstərilən qayda neft quyularından daha yaxşı istifadə etmək üçün stimül yaradır.

Məhsuldar mal-qaraya, kitabxana fondlarına, ümumi istifadədə olan avtomobil yollarına və şəhər abadlığı qurğularına, respublikanın Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə konservasiya edilmiş (təşkilatın işi müvəqqəti dayandırılmış) torpaq, tikili və avadanlıqlara, bioloji aktivlərə biiə təşkilatlarının və təsərrüfat hesabına keçirilmiş elmi-tədqiqat institutları və konstruktör bürolarının vəsaitlərinə köhnəlmə hesablanır.

Hərəkətdə olan avtomobil nəqliyyatı məstəsənəliq təşkil edir, çünki onlara da köhnəlmə məşınların faktiki yürüşünə görə hesablanır.

Amortizasiyanı (köhnəlməni) hesablamaq üçün (uçotun jurnal-order forması zamanı) hesablama cədvəli, avtomobil nəqliyyatı üzrə isə ayrıca formada cədvəl tətbiq edilir. Hesabdarlığın başqa formalarında “ Torpaq, tikili və avadanlıqların amortizasiyasının hesablanması ” (kommersiya təşkilatları üçün), “ Torpaq, tikili və avadanlıqların amortizasiyasının hesablanması ” (tikinti təşkilatları üçün) və “Avtonəqliyyat üzrə amortizasiyasının hesablanması” kimi nümunəvi formalar tətbiq edilir. Bu məqsəd üçün torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkətinin uçotu kartoçkalarının məlumatlarından istifadə edilir.

Avtomobil nəqliyyatı üzrə amortizasiyanı hesablamaq üçün amortizasiya normasını, avtoməşının ilkin dəyərini və ay ərazindəki yürüşü bilmək lazımdır.

Amortizasiya ayırmaları istehsal olunan məhsulların maya dəyəri kalkulyasiyasında ayrıca göstərilən istehsallarda bilavasitə 202 saylı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının debetinə aid edilir.

Müstəqil kalkulyasiya maddəsi kimi amortizasiya ayrıca göstərilməyən sahələrdə istehsalat avadanlıqlarının və alətlərinin amortizasiya məbləği, sexlərin, bina və təsərrüfat inventarlarının amortizasiya məbləği 202 saylı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 8-ci subhesabının debetinə, ümumtəsərrüfat təyinatlı (zavod idarəsi, anbarlar, zavod laboratoriyaları və b.) bina və qurğuların və təsərrüfat inventarlarının amortizasiya məbləği 721 saylı “ İnzibati xərclər ” hesabının debetinə yazılır.

8. Torpaq, tikili və avadanlıqların təmirinin uçotu

Torpaq, tikili və avadanlıqlar istismar prosesində köhnəlir. Bu zaman obyektin ayrı-ayrı hissələri öz xüsusiyyətlərini qeyri-bərabər itirir. Daha çox ağırlıq düşən və ya başqalarından daha çox atmosfer təzyiqinə məruz qalan hissələr yez köhnəlir.

Təşkilatın torpaq, tikili və avadanlıqlarını lazım səviyyədə saxlamaq üçün onlara gündəlik səliqə ilə baxmaq və dövrü olaraq təmir etmək lazımdır. Torpaq, tikili və avadanlıqların daimi işləməsini təmin etmək üçün təkçə istehsal prosesində onların vəziyyətini sistematik olaraq gündəlik müşahidə etmək deyil, yuxarıda deyildiyi kimi həm də, dövrü olaraq təmir etmək lazımdır.

Bütün bunlar bu və ya digər obyektin tərkibinə daxil olan ayrı-ayrı qovşaq və detalların qeyri-bərabər köhnəlməsindən irəli gəlir. Torpaq, tikili və avadanlıqların təmiri layihələşdirilmiş xüdmət müddəti ərzində onları normal vəziyyətdə saxlamaq məqsədilə aparılır. Bundan əlavə təmir vəsaitlərə yaxşı münasibət bəslədikdə onların xidmət müddətini uzadır. Torpaq, tikili və avadanlıqların **planlı-ehtiyat təmiri** sistemi ən mütərəqqi sistemdir. Bu zaman vəsaitlər onların faktiki vəziyyətindən asılı olmayaraq, qabaqcadan tərtib olunmuş qrafik üzrə təmir edilir. Planlı ehtiyat təmiri, təkçə təmir işlərinin həyata keçirilməsini deyil, həm də avadanlığın işləmə vaxtını tənzimləməyə, təmir üçün lazım olan ehtiyat hissələrini qabaqcadan hazırlamağa, habelə sərf ediləsi pul vəsaitlərini normallaşdırmağa imkan verir.

Təmirin dəyəri tənzimləşdirilən və uçota alınan zaman obyektlərin sayı və adları təmirin növü və mürəkkəbliyi, ayrı-ayrı təmir vahidlərindən işin həcmi, təmir prosesində avadanlığın boş dayanma vaxtı, müvafiq təmir növünə adam-saat hesabı ilə sərf olunması iş vaxtı və əmək haqqı, material və ehtiyat hissələrinin sərf olunması və digər xərclər müəyyənləşdirilməlidir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların təmiri, edilən təmirin həcmindən və xarakterindən asılı olaraq iki yerə: **cari təmirə və əsaslı təmirə ayrılır.**

Təşkilatda aparılan cari təmir müntəzəm olaraq qrafik üzrə həyata keçirilir və inventar obyektlərini işçi vəziyyətində saxlamaq üçün aparılır. Cari təmirə detal və qovşaqların qismən dəyişməsi, ayrı-ayrı hissələrin xırda təmir edilməsi, qapı və

döşmələrin təmiri, suvaq vurmaq və habelə bir il ərzində dövrü olaraq yerinə yetirilən planlı-ehtiyat təmir işləri daxildir. Təmirin bu növü üçün xərclər təsdiq edilmiş smeta üzrə həyata keçirilir və təşkilatda istehsal olunmuş məhsulun maya dəyərinə daxil edilir.

İki əsaslı dövr arasındakı müddət **təmir dövrü** adlanır. Ona **iki orta təmir, üç kiçik təmir və altı cari baxım** daxildir. Təmirin ayrı-ayrı növləri arasındakı fərq, yerinə yetirilən işlərin həcmələri və xarakterləri ilə müəyyən edilir.

Təşkilatda aparılan əsaslı təmir zamanı detal və qovşaqların ən vaciblərinin və ya köhnəlmiş olanlarının hamısının dəyişilməsi və yaxud bərpa olunması üçün, avadanlıq və başqa obyektlərin sökülməsi nəzərdə tutulur. Təşkilatın bina və tikililərinin əsaslı təmiri zamanı isə köhnəlmiş konstruksiya və detalların dəyişilməsi, yaxud onların daha davamlı və ucuz konstruksiya və detallar ilə əvəz olunması nəzərdə tutulur. Torpaq, tikili və avadanlıqların istismar şəraitindən və onların konstruksiyalarının mürəkkəbliyindən asılı olaraq, əsaslı təmir bir ildən az olmayan müddətdə vaxtaşırı həyata keçirilir.

Təsərrüfat üsulu ilə vəsaitlərin əsaslı təmiri təşkilatın təmir emalatxanasında və ya inşaat-təmir briqadasının vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Əsaslı təmir planına uyğun olaraq torpaq, tikili və avadanlıqların obyektləri təmirə verilir, bu obyektlərə çəkilən xərclərin uçotu üzrə isə analitik hesablarda obyektlərin təmirə təhvil verilməsi haqqında qeydlər aparılır. Təmir emalatxanasında təmirə qəbul edilmiş hər bir maşına iki nüsxədə nöqsan cədvəli və maşının smeta kalkulyasiyası tərtib edilir.

Maşınların təmiri üzrə təmir emalatxanasının bütün xərcləri 202 sayılı "İstehsalat məsrəfləri" hesabının ayrıca 9-cu "Köməkçi istehsalat" subhesabında uçota alınır. Həmin xərclər aşağıdakı maddələr üzrə əks etdirilir:

1. İşlənmiş adam-gün və adam-saatların miqdarı göstərilməklə, sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əsas və əlavə əmək haqqı;
2. Ehtiyat hissələri;
3. Maşınları sınaqdan keçirmək üçün yanacaq;

4. Təmir emalatxanalarının ayrıca uçota alınan üstəlik xərcləri, yəni elektrik enerjisi, binaların saxlanması, binaların, avadanlıq və inventarların cari təmiri, təhlükəsizlik texnikası tədbirləri və sairə xərclər.

Hər hansı obyektin təmiri qurtaran zaman 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabının analitik hesablarının uçot məlumatlarına əsasən təmirin maya dəyəri müəyyən edilir və nöqsan cədvəlinin müvafiq bölmələrinə faktiki xərclər yazılır. Sonra faktiki xərclərin smetadan kənarlaşmasının səbəblərini aydınlaşdırmaq məqsədilə nöqsan cədvəlinin məlumatlarının operativ iqtisadi təhlili həyata keçirilir, aşkar edilmiş çatışmazlıqlar üzrə tədbirlər işlənib hazırlanır.

Təmir edilmiş obyekt təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş komissiya vasitəsi ilə qəbul edilir. Komissiya təmirin keyfiyyətini yoxlayır, mühərriki yoxlamadan keçirir, maşını işlədib yoxlayır. Yoxlamanın nəticəsi nöqsan cədvəlində əks etdirilir. Komissiya tərəfindən imzalanmış akt təmir edilmiş obyektə istismara təhvil vermək üçün əsas kimi xidmət edir.

Təmir edilmiş və qəbul edilmiş obyekt üzrə faktiki xərclər 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabından 202, 721 sayılı hesablara silinir. Bu xərcləri uçota almaq üçün iri mürəkkəb maşınlar üzrə 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının müvafiq 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabına ayrıca analitik hesablar açılır. Mürəkkəb olmayan avadanlıqlar “ Sair maşınlar və avadanlıqlar ” adlı bir analitik hesabda uçota alınır. Analitik hesablarda hər bir təmir edilmiş obyekt , onun inventar nömrəsi və təmirin maya dəyəri göstərilməklə ayrıca sətirdə yazılır.

Təşkilat maşınların ayrı-ayrı qovşaqlarını və aqreqlərini (misal üçün, mühərrik, arxa körpünü, sürət köçürücüsü qutusunu və b.) əsaslı təmir etmək üçün başqa təşkilatlara verir, maşının qalan hissələrini təşkilatın emalatxanasında təmir edir. Belə halda obyektin əsaslı təmir üzrə emalatxananın xərclərini əvvəlcə 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabının debetində uçota alırlar, təmir qurtardıqdan sonra isə 202, 721 sayılı hesablara silirlər. Qovşaq və aqreqlərin kənarında edilmiş təmirinin dəyəri hesab –

faktura əsasında 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabında əks etdirilmədən, bilavasitə 202, 721 sayılı hesablara silirlər.

Təşkilatın inşaat-təmir briqadası tərəfindən həyata keçirilən bina və qurğuların əsaslı təmir xərcləri 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabında uçota alınır. Həmin məsrəflər hər bir obyekt üzrə ayrıca olaraq aşağıdakı maddələrdə əks etdirilir:

- a) İşlənmiş adam-gün və adam-saatların miqdarı göstərilməklə, sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əsas və əlavə əmək haqqı;
- a) inşaat maşınları və mexanizmlərinin istismarı üzrə xərcləri;
- b) inşaat-təmir materialları;
- c) sair əsas xərclər;
- d) əsaslı təmir üzrə üstəlik xərclər.

Hər bir əsaslı təmir edilmiş bina və qurğuya işəməz işlər üçün naryad yazılır. Naryadda obyekt üzrə yerinə yetirilməli olan işlərin siyahısı və təmir briqadasının əmək məsrəfləri göstərilir. Bu naryadın məlumatları “ Əməyin ödənilməsi ” maddəsi üzrə xərclərin uçotu üçün əsas kimi xidmət edir.

Hər bir əsaslı təmir edilmiş bina və ya qurğuya işəməz işlər üçün naryad yazılır. Naryadda obyekt üzrə yerinə yetirilməli olan işlərin siyahısı və təmir briqadasının əmək məsrəfləri göstərilir. Bu naryadın məlumatları “ Əməyin ödənilməsi ” maddəsi üzrə xərclərin uçotu üçün əsas kimi xidmət edir.

Sosial ehtiyaclara ayırmalarla birlikdə əsas və əlavə əmək haqqı maddəsində təmir üzrə yerinə yetirilmiş işlərə görə hesablanmış əmək haqqı, habelə sosial ehtiyaclara ayırmalar, məzuniyyət və digər növ əlavə əmək haqqı üzrə ehtiyat uçota alınır.

“ İnşaat-təmir materialları ” maddəsində inşaat və təmir materiallarının (şalban, taxta, kərpic, dəmir, şifer, boya, şüşə və i.a.) dəyəri əks etdirilir. Bu qiymətliləri onların əldə edilməsinin faktiki maya dəyəri ilə təmir üzrə xərclərə daxil edirlər. Hər ay təmir edilən obyekt üzrə lazım olan materialların (normalar üzrə) miqdarı müəyyən edilir. Həmin lazım olan materialların miqdarına limit-zabor kartası

yazılır. Ayın axırında sərf edilmiş materialların miqdan hesablanır və limit-zabor kartası əsasında onlara hər bir təmir edilmiş obyektə “ İnşaat-təmir materialları ” maddəsi üzrə silinir.

“ İnşaat maşınları və mexanizmlərinin istismarı üzrə xərclər ” maddəsində obyektlərin təmirində istifadə olunan maşın və mexanizmlər üzrə bütün istismar xərcləri, yəni vəsaitlərin amortizasiyası, cari təmir xərcləri, elektrik enerjisinin dəyəri və digər xərclər uçota alınır. Bina və qurğuların təmiri prosesində inşaat maşınları və mexanizmləri istifadə olunur. Bu maşın və mexanizmlər üzrə faktiki xərclər ayın axırında işlənmiş maşın - növbələrinin miqdarına mütənasib olaraq bölüşdürülür və bölüşdürmə cədvəlinə əsasən təmir edilən obyektlərə “ İnşaat maşınları və mexanizmlərinin istismarı üzrə xərcləri ” maddəsi üzrə silinir.

“ Sair əsas xərclər ” maddəsində sair əsas xərclər, yəni avtomobil nəqliyyatı, təmir və ağac emal edən emalatxanaların və i.a. xidmətlərin dəyəri uçota alınır. Bina və qurğuların əsaslı təmirinin ehtiyacları üçün avtonəqliyyat, təmir emalatxanası və digər köməkçi istehsalat vasitəsi ilə bir sıra iş və xidmətlər yerinə yetirilir. Bu köməkçi istehsalatların saxlanması çəkilən xərclər 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabında uçota alınır. Ayın axırında yerinə yetirilmiş iş və xidmətlər təşkilatda qəbul edilmiş qiymətlər üzrə qiymətləndirilir və digər köməkçi istehsalatların hesabatları əsasında onların dəyərini 202 sayılı hesabın ayrıca 9-cu subhesabından silib, təmir edilən obyektlərə “ Sair əsas xərclər ” maddəsi üzrə aid edirlər. Bu maddəyə, təmir edilən obyekt üzrə əvvəlki maddələrdə uçota alınmayan digər bütün əsas xərclər aid edilir.

“ Üstəlik xərclər ” maddəsində idarəetmə və xidmət üzrə xərclərin müəyyən hissəsi uçota alınır.

Təşkilatın torpaq, tikili və avadanlıqların əsaslı təmir üzrə xərcləri hesablarda aşağıdakı mühasibat yazılışları ilə əks etdirilir:

202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu subhesabının debeti, 533 sayılı “ Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları ” hesabının krediti - naryadda hesablanmış əmək haqqının məbləğinə,

522 sayılı “ Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər ” hesabının krediti - məşğul olan işçilərin əmək haqqından sosial ehtiyaclara ayırmaların məbləğinə,

201 sayılı “Material ehtiyatları” hesabının krediti - sərflənmiş materialların dəyərinin məbləğinə,

721 sayılı “ İnzibati xərclər ” hesabının krediti - təmir edilən obyektin payına düşən xərclərin məbləğinə.

Təmir edilmiş obyektlər “ Təmir edilmiş, yenidən qurulmuş və təkmilləşdirilmiş obyektlərin təhvil-qəbul ” aktı ilə, təşkilatın rəhbərliyinin təyin etdiyi komissiya vasitəsi ilə qəbul edilir. Akta planda göstərilən işlərin hamısının yerinə yetirilib-yetirilməməsi, habelə təmirin keyfiyyəti, onun smeta və faktiki dəyəri ilə əks etdirilir. Bu akta əsasən təşkilatın rəhbəri təsdiq etdikdən sonra obyekt istismara verilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların əsaslı təmir xərclərinin analitik uçotu ayrı-ayrı obyektlər üzrə aparılır. Bundan başqa 202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının ayrıca 9-cu subhesabının analitik məlumatları, təmir edilən obyektlərin qrupları üzrə ümumiləşdirilmiş halda “ 10/1 sayılı jurnal-orderdə ” verilir.

Təmir edilən obyektlərin əsas qrupları aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Avadanlıqlar
2. Nəqliyyat vasitələri
3. Mənzil fondu
4. Sair vəsaitlər

Əsaslı təmir əmlakın elə bərpa edilməsi sayılır ki, burada maşının köhnəlmiş olan əsas hissələrini, mühərrikini, arxa körpüsünü və i.a. əsas hissələri və yaxud bina və tikililərin müvafiq konstruksiyaları da dəyişilir, yaxud da daha davamlı və ucuz konstruksiya ilə əvəz olunur.

Təşkilatda torpaq, tikili və avadanlıqların təmir vaxtı planda nəzərdə tutulur. Plan binaların (tikililərin) istismar edilmə müddəti və onların təmirə tələbatını nəzərə almaqla, maşınlar üçün isə onların müəyyən edilmiş iş həcmi yerinə yetirmələrini nəzərə almaqla tərtib edirlər.

İlin əvvəlində təşkilat cari ilin əsaslı təmir planını işləyib hazırlayır. Təşkilatın rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur.

Təşkilatın torpaq, tikili və avadanlıqlarının əsaslı təmiri həm təsərrüfat üsulu ilə, həm də podrat üsulu ilə həyata keçirilir.

Əsaslı təmirin podrat üsulu zamanı sifarişçi rolunda çıxış edən təşkilatın tapşırığı ilə ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilir, həmin təşkilatlar **podratçılar** adlanır. Podrat üsulu ilə bir qayda olaraq mürəkkəb əsaslı təmirlər həyata keçirilir.

Sifarişçi təşkilat podratçı ilə torpaq, tikili və avadanlıqların əsaslı təmirinə müqavilə bağlayır. Obyektlərin təmirə təhvil verilməsi naryad- sifarişlə rəsmiyyətə salınır. Təmirə təhvil verilmiş obyektlər üzrə analitik hesablarda təmirə verilmək haqqında qeyd aparılır, yəni təhvil verilmə tarixi, naryad-sifarişin nömrəsi və ya müqavilənin nömrəsi və təmirin qurtarma müddəti göstərilir. Naryad-sifarişlər və müqavilələr qovluqda saxlanılır və təmirin yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək üçün istifadə edilir.

Təşkilat tərəfindən təmirin dəyəri, podratçıya ondan təmir edilmiş obyektlər qəbul edildikdən sonra ödənilir. Bəzi hallarda müqavilə ilə podratçıya avans verilməsi nəzərdə tutulur. Həmin avansın qədəri təmirin dəyərinin 15 faizindən çox olmur. Təşkilat köçürdüyü avans məbləğinə ödəmə tapşırığı yazır və bunun əsasında podratçıya təşkilatın hesablaşma hesabından vəsait köçürür. Avansın köçürülmüş məbləği, ödəmə tapşırığı ilə üzləşdirilmiş, hesablaşma hesabının çıxarışına əsasən təşkilatın mühasibatında aşağıdakı köçürmə ilə əks etdirilir:

531 sayılı “ Malgöndərənlər və podratçıların qısamüddətli kreditor borcları” hesabının debeti

223 sayılı “ Bank hesablaşma hesabları ” hesabının krediti

Podratçı əsaslı təmiri qurtardıqdan sonra təmirin müqavilə dəyərinin məbləğinə alınmış avans da hesaba alınan hesab-faktura yazır. Hesab- fakturada göstərilən ödəniləsi məbləğə ödəmə təbbsnaməsi yazılır və ödənilmək üçün təşkilata (sifarişçiyə) verilir.

Təşkilat ödəmə tələbnaməsini aksept edir və ödəyir. Hesab- fakturanın və ödəmə tələbnaməsinin əsasında təşkilat, podratçının təmirə çəkdiyi xərcləri və yerinə yetirilmiş işlərə görə onun ödəməli olduğu vəsaitlərin məbləğini uçota alır.

Əsaslı təmir xərclərinin məbləğinə aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir: 202, 721 sayılı hesablann debeti 531 sayılı “Malgöndərənələr və podratçıların qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti.

Təşkilat ödəmə tələbnaməsini ödədikdən sonra ödəmə tələbnaməsi ilə üzləşdirilmiş, hesablaşma hesabından çıxarışa əsasən, podratçıya olan borcun ödənilməsi aşağıdakı köçürmə ilə əks etdirilir:

531 sayılı “ Malgöndərənələr və podratçıların qısamüddətli kreditor borcları ” hesabının debeti

223 sayılı “ Bank hesablaşma hesabları ” hesabının krediti

Təmir başa çatdıqdan sonra təmir edilmiş obyekt “ Təmir edilmiş, yenidən qurulmuş və təkmilləşdirilmiş obyektlərin təhvil-qəbul aktı ” ilə bu sənədlər, tərkibində adətən baş mexanik, təmirə cavabdeh şəxs olmaqla, təsərrüfatın rəhbərinin təyin etdiyi və obyekt istismara qəbul edən şəxsin iştirakı olan komissiya tərəfindən tərtib edilir.

Müvafiq olaraq tərtib edilmiş akt təşkilatın mühasibatı tərəfindən yoxlanılır və təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilir.

Əgər uçot siyasəti ilə təmir fondunun yaradılması nəzərdə tutulubsa, onda təşkilat torpaq, tikili və avadanlıqların təmirini (cari və əsaslı) maliyyələşdirmək üçün hər ay, müstəqil təsdiq olunmuş normativə müvafiq olaraq lazımi məbləğləri bu fonda ayırır və onları istehsal xərclərinə (202, 721, 711 sayılı hesablarm debeti, 414 sayılı hesabın 3-cü “ Təmir fondu ” subhesabının krediti) daxil edir. Ayırmaların normativləri torpaq, tikili və avadanlıqların istismarının spesifikasiyini nəzərə almaqla onların qrupları üzrə differensiallaşdırıla bilər.

Belə halda təşkilatın öz gücü ilə əvvəlcə 202 sayılı “ Istehsalat məsrəfləri ” hesabında 9-cu “ Köməkçi istehsalat ” subhesabında və ya kənar təşkilat tərəfindən yerinə yetirilən torpaq, tikili və avadanlıqların təmirinə çəkdiyi faktiki məsrəflər

təmir fondunun azalmasına aid edilməlidir (414.3 sayılı hesabın debeti, 202, 531 sayılı hesabın krediti).

9. İcarə edilmiş və icarəyə verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların uçotu

Davamiyyətindən (vaxtından) asılı olaraq torpaq, tikili və avadanlıqların növləri tətbiq edilir:

1. Uzunmüddətli icarə - üç ildən çox müddətə;
2. Ortamüddətli - bir ildən üç ilə qədər müddətə;
3. Qısamüddətli - bir ildən çox olmayan müddətə;

İcarənin maliyyələşməsi kimi adlanma nəticəsində, icarəyə verən icarə haqqını, müqavilə bağlanan vaxt cari qiymətlərlə verilən əmlakın dəyərində bərabər və ya artıq məbləğdə alır və çox vaxt əmlakı icarəyə götürənə vermək hüququ ilə razılaşırlar.

Torpaq, tikili və avadanlıqların ayrı-ayrı əşyalarına və ya yaşayış və istehsalat binalarına əmlakın cari icarəsi icarədarın müvəqqəti tələbatını ödəməyə çatdırmaq üçündür. Əmlakın mülkiyyət hüququ icarəyə verəndə qalır.

Uzun müddətə icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların uçotu 111 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” hesabının 2-ci subhesabında icarəyə verənlə icarəyə götürən arasında razılaşdırılmış qiymətlə uçota alınır. Uzunmüddətli icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların köhnəlməsinin uçotu 112 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya ” hesabının 2-ci subhesabında uçota alınır.

111 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” hesabının 2-ci subhesabı kommersiya təşkilatı tərəfindən uzun müddətə icarə edilmiş vəsaitlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında informasiyaların ümumiləşdirilməsi üçün ayrılmışdır.

Uzunmüddətli icarə edilmiş vəsaitlərə icarə müddəti qurtardıqdan sonra icarəyə götürənin mülkiyyətinə onların keçməsi icarə müqaviləsində nəzərdə tutulan (və ya icarəyə verənlə icarəyə götürən əlavə olaraq razılaşdıqda) və ya onun vaxtı çatana qədər icarəyə götürən tərəfindən müqavilə ilə şərtləndirilmiş satınalma qiymətləri ödənilən obyektlər aiddir.

Uzunmüddətli icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların mövcud olması və hərəkətinin uçotu qaydasına baxarkən qeyd etmək lazımdır ki, icarəyə götürənin

balansının tərkibində vəsaitlərin xüsusi obyektləri ilə yanaşı, satın almaqla və ya satın almamaqla uzun müddətə icarə edilmiş obyektlər ayrıca əks etdirilir.

İcarəyə verənlə razılaşdırılmış qiymətlə belə obyektlər 111 sayılı hesabın 2-ci subhesabının debetinə mədaxil edilir. Bu aktiv hesabdır, onun qalığı təşkilatda olan uzun müddətə icarəyə götürülmüş vəsaitlərin dəyərini göstərir. Debet üzrə dövriyyə uzunmüddətli icarəyə yeni götürülmüş obyektlərin dəyərini göstərir; kredit üzrə dövriyyə-satın alınmış torpaq, tikili və avadanlıqların icarəyə götürənin mülkiyyətinə verilməsi və ya obyektlərinin icarəyə verənə qaytarılması zamanı onların istismar dövründə hesablanmış köhnəlmə məbləğinin silinməsinə göstərir.

Köhnəlmə (amortizasiya) vasitəsi ilə onların dəyəri tam ödənilməyən halda 111 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” hesabının 2-ci subhesabının kreditində icarə öhdəliyi üzrə borcun məbləği əks olunur, daha doğrusu, hesab bağlanır.

Uzunmüddətə icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların istifadə edilməsinə görə icarəyə verənə hesablanmış ödəmə müvafiq hesablarda öz əksini tapır.

İcarə müqaviləsinin şərtinə görə (və ya icarədarla icarəyə verən arasındakı əlavə razılaşmaya görə) icarə edilmiş vəsait obyektləri icarəyə götürənin mülkiyyətinə keçə bilər. Eyni zamanda, 112 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar-Amortizasiya ” hesabında olan, bu obyekt üzrə köhnəlmə məbləği 2-ci subhesabdan 1-ci subhesaba keçirilir.

111 sayılı “ Torpaq, tikili və avadanlıqlar - Dəyər ” hesabının 2-ci subhesabı üzrə analitik uçot vəsaitlərin növləri və ayrı-ayrı inventar obyektləri üzrə aparılır.

Uzunmüddətli icarə şəraitində icarədarlara verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqlara görə onlarla hesablaşmaların vəziyyəti haqqında informasiyanı ümumiləşdirmək üçün 174 sayılı “ İcarə üzrə uzunmüddətli debitor borcları ” və ya 214 sayılı “ İcarə üzrə qısamüddətli debitor borcları ” hesabı istifadə olunur. Bu hesab icarəyə verən təşkilat tərəfindən istifadə olunur.

Uzunmüddətli icarə edilən torpaq, tikili və avadanlıqlara icarə müqaviləsi ilə (və ya icarəyə verənlə icarəyə götürən əlavə olaraq razılaşarsa) icarə müddəti başa çatdıqdan sonra (satın alınan) və ya onun müddəti başa çatana qədər icarəyə

götürən tərəfindən satın alma qiyməti müqavilə ilə şərtləşdirilən obyektlər icarəyə götürənin mülkiyyətinə keçməsi nəzərdə tutulur.

Torpaq, tikili və avadanlıq obyektləri uzunmüddətli icarəyə verilən zaman icarəyə verən bu obyektlərin dəyərini ümumi qaydada 731 sayılı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabı vasitəsi ilə silir. Bu zaman icarəyə təhvil verilmiş vəsait obyektlərinin icarədarla icarəyə verənin razılaşdığı qiymətlə uçotda əks etdirilir.

731 sayılı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabı üzrə kredit qalığı (icarəyə verənlə götürən arasındakı razılaşdırılmış qiymətlə bu obyektlərin qalıq dəyəri arasındakı fərq - həmin icarəyə təhvil verilmiş vəsait obyektləri üzrə) 442 sayılı “ Gələcək hesabat dövrlərinin gəlirləri ” hesabına silinir.

İcarə müddəti başa çatan vaxt torpaq, tikili və avadanlıqların konkret obyektinə görə icarədarla hesablaşmalar üzrə qalıqlar 174 və ya 214 sayılı və 442 sayılı “ Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri ” hesablarının kreditlərində olmamalıdır.

Əgər torpaq, tikili və avadanlıq obyektini icarə vaxtı çatana qədər icarədarın mülkiyyətinə keçirsə, onda satın alınma qiymətindən ödənilmiş icarə ödəməsini çıxmaqla satın alma vaxtında icarə ödəmələrinin daxil olmasının əks etdirilməsi yuxarıda nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilir.

Aydındır ki, təşkilatın balansında torpaq, tikili və avadanlıqların tərkibində dəyişiklik baş verəcəkdir, daha doğrusu, onların mövcudluğu azalacaq. Bu fakt hesablarda müvafiq qaydada öz əksini tapır.

Icarə edilmiş və icarəyə verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların uçotuna aid əməliyyatların mühasibat hesablarında əks etdirilməsi

№	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		Debet	kredit
1	2	3	4
1	Uzunmüddətli icarə şərti ilə təşkilata torpaq, tikili və avadanlıq daxil olub	111.2	406

2	Uzun müddətə icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların istifadə edilməsinə görə icarəyə verənə ödəmə məbləği hesablanıb	406	223
3	Uzunmüddətli icarəyə görə faizlərin məbləği hesablanıb	343	406
4	Icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlığın obyektləri icarəyə götürənin mülkiyyətinə keçib	111-1	111-2, 406
5	Eyni zamanda köhnəlmə məbləğinə	112.1	112.2
6	İcarə müqaviləsi başa çatdıqdan sonra vəsait obyektinə icarəyə verənə qaytarılıb	112.2	111.2
7	Torpaq, tikili və avadanlığın icarə edilmiş obyektinə icarəyə verənə müqavilə vaxtı başa çatana qədər qaytarılıb:		
	a) köhnəlmə məbləğinə	112.2	111.2
	b) obyektin istifadə olunmasına görə icarəyə verənə ödənilməmiş ödəmənin məbləğinə	406	111.2
8	Icarəyə təhvil verilmiş vəsait obyektinə icarəyə götürənin mülkiyyətinə keçib	174, 214	731
9	Uzunmüddətli icarə müqaviləsi üzrə faizlərin məbləği hesablanıb	174, 214	801
10	İcarəyə verən və icarəyə götürən arasında razılaşdırılmış qiymətlə, bu obyektlərin qalıq dəyəri arasındakı fərqin məbləği əks etdirilib	442	801
11	İcarə ödəməsinin məbləği daxil olub	223	174, 214
12	Təşkilatın balansında torpaq, tikili və avadanlıqların tərkibində dəyişiklik baş vermişdir:		
	a) uzunmüddətli icarəyə verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların ilkin dəyəri	731	111.2
	b) hesablanmış köhnəlmə məbləği	112.1	731
	c) icarənin bütün dövrü ərzində müəyyən edilmiş icarə ödəməsinin məbləği	174, 214	731
	ç) nəticənin məbləğinə - nəzərdə tutulan gəlir	731	801
	d) hər ay daxil olan icarə ödəməsinin məbləği	223	174, 214
	e) daxil olan icarə öhdəliyi	442	801

Qeyri-maddi aktivlərin uçotu

a) *Qeyri-maddi aktivlər haqqında anlayış və uçot obyektləri*

Qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq, xarici hüquqi şəxslər və vətəndaşların iştirakı ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində səhmdar cəmiyyətlərinin, habelə birgə təşkilatların əmlakının tərkibində, ölkə təsərrüfat təcrübəsi üçün olduqca yeni olan vəsaitlərin qrupu - ***qeyri-maddi aktivlər*** və ya fiziki əsasa malik olmayan aktivlər uçota alınır.

Bazar iqtisadiyyatına keçməklə və təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi ilə əlaqədar olaraq, mühasibat sənədlərində çox tez-tez, olduqca yeni anlayışlarla rastlaşırıq. Onlardan biri də qeyri-maddi aktivlərdir. Bazar iqtisadiyyatı qurulduqca

və inkişaf etdikcə təşkilatın əmlakında qeyri-maddi aktivlərin payı və əhəmiyyəti durmadan artacaqdır. Qeyri-maddi aktivlər təşkilatın təsərrüfat vəsaitlərinin ayrılmaz tərkib hissəsi olur.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitinə gəlir gətirən təsərrüfat fəaliyyətinin ayrılmaz amili kimi qeyri-maddi aktivlər hesab olunur.

Qeyri-maddi aktivlər dedikdə - sənaye obyektlərinin və zehni mülkiyyətin şərti dəyərini, həmçinin konkret birgə təşkilatın və ya səhmdar cəmiyyətinin mülkiyyət hüququnun obyektini kimi qəbul edilən, digər oxşar əmlak hüququnu da başa düşürlər. Qeyri-maddi aktivlərin əsas xarakterik xüsusiyyəti aşağıdakılar hesab olunur: maddi-əmlak (fiziki) quruluşlarının olmaması; uzun müddət ərzində istifadə edilməsi; təşkilata xeyir gətirmə qabiliyyətinin olması.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı şəraitində təşkilatın əmlakında qeyri- maddi aktivlərin payının durmadan artması, texnoloji dəyişikliklərin sürəti və geniş əhatəliliyi ilə, informasiya texnologiyasının yayılması ilə, maliyyə münasibətlərinin inkişafı və mürəkkəbliyi ilə, konkurentlilik mülahizəsi ilə əlaqədardır.

Qeyri-maddi aktivlərə fiziki xassəsi olmayan, lakin uzunmüddətli dövr ərzində və ya daimi gəlir əldə etməyə imkanı təmin edən obyektlər aid edilir. Onlara təbii ehtiyatlardan, torpaqdan istifadə hüququnun, ixtiraçılıq hüququnun, müəlliflik hüququnun, birgə təşkilatların yaradılması dövründə meydana çıxan təşkilatı xərclər, patentlərin (ticarət və ya sənətlə məşğul olmaq üçün şəhadətnamə), əmtəə nişanlarının, “ nou- hau ” ya aid hüququnun, EHM-i üçün proqram məhsullarının, sənaye nümunələrinin, ticarət markalarının, əldə edilmiş broker yerlərinin və ya broker yerlərindən istifadə hüququnun, “ firmanın qiyməti ” və b. dəyəri daxildir.

Patentlər özündə qanunvericiliklə nəzərdə tutulan dövrdə məhsulların və ya proseslərin istifadə edilməsi, istehsalı və satışının hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilmiş müstəsna hüquqlarını əks etdirir. Patent hüquqları məsləhət və hüquqi xidmətlərə, sənədlərin dərc edilməsinə və çoxaldılmasına və b. ödənilmiş yanaşı xərcləri də daxil etməklə, ödəmə hesabına müvafiq orqanlardan əldə edilir.

“ Nou-hau ” ya istehsalat-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində xeyir gətirən yeni texnologiyalar, texniki və başqa qərarlar daxildir. “ Nou-hau ” (ingilis dilində mənası “ bilirəm necə ”dır deməkdir) bir çox cəhətdən patentlərə oxşayır, lakin onlardan fərqli olaraq “ nou-hau ” təşkilatın iştirakçıları (təsisçiləri) tərəfindən təşkilatın fondlarına (kapitalına) özünün maddi qoyuluşlarını həyata keçirirlər. Təşkilatın balansına qəbul edilən “ nou- hau ”-nın dəyəri, təsisçilərin və ya iştirakçıların razılığı əsasında müəyyən edilir.

Torpaq sahələrindən istifadə hüququ, xarici firmaların və ya vətəndaşların iştirakı ilə birgə təşkilatların nizamnamə kapitalına, ərazisində təşkilat yaradılan respublika tərəfindən iştirakçıların (üzvlük) haqlarının hissəsini təşkil edir. Bu hüquqların dəyəri torpağın qiymətləndirilməsindən asılıdır və iştirakçıların razılığı əsasında müəyyən edilir.

Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, torpaqdan istifadə hüququna malik olmaq həmin torpaq sahəsinin birgə təşkilatın və ya səhmdar cəmiyyətinin mülkiyyətinə verilməsi deyildir. Təşkilat bu torpağı satmaq hüququna malik olmadan ancaq istifadə edə bilər.

Müəlliflik hüququ - elmi, ədəbi, musiqi və ya incəsənətin digər istehsalının dərc edilməsi, ixracı və ya başqa cür istifadə edilməsinin tam hüququ deməkdir.

Sənaye nümunələrinə olan hüquq - istehsal-texniki təyinatlı məmulatların və xalq istehlakı mallarının xarici görünüşünü müəyyən edə bilən bədii-konstruktor qərarlarının (dizayner) istifadə edilməsi deməkdir.

EHM-i üçün proqram məhsullarına - informasiyanın işlənməsi sistemlərinin və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin təşkilindən ibarət olan, texniki və istismar sənədlərinin toplusundan, habelə kompleks texniki və proqram vəsaitlərindən ibarətdir.

Sənaye mülkiyyətinin obyektlərinə aşağıdakılar aid edilir: ixtiraçılıq hüququ; sənaye nümunələri; əmtəə nişanları və xidmət nişanları.

İxtiraçılıq hüququ - mülkiyyətçiyə təhkim olunan texniki həll olunmasına verilən müstəsna hüquq deməkdir. İxtiraçılıq qorunmaq üçün müxtəlif sistemlərdən

istifadə olunur. Onların arasında ən çox yayılanı - ixtiraçılığın patentləşdirilməsidir.

Əmtəə nişanları dedikdə - bir təşkilatın mallarının (və ya xidmətlərinin) başqa təşkilatın oxşar mallarından və ya xidmətlərindən fərqləndirmək üçün xidmət edən işarələr başa düşülür. Onlar dil cavabı təsviri, həcmi və b. ola bilər.

Xidmət nişanları əmtəə nişanlarına bərabərdir - onlara əsas fəaliyyəti müxtəlif xidmət göstərməkdən ibarət olan (mehmanxanalar, nəqliyyat təşkilatları, turist büroları və i.a.) təşkilatlar tərəfindən istifadə edilənlər daxildir.

Birgə (səhmdar) təşkilatların yaradılması dövründə meydana çıxan təşkilatı xərclər məsləhətçilərin xidmətlərinə, reklam tədbirlərinə, qeydiyyat və digər toplantılara, sənədlərin hazırlanmasına çəkilən xərclərdən və təşkilatın fəaliyyətinin başlanğıc dövründə əməliyyat xərcləri və itkilərdən və təşkilatın hər bir iştirakçısının təşkilatı xərclərinin başqa digər xərclərindən əmələ gəlir.

Birgə təşkilatların fəaliyyətinin başlanğıc dövründə edilmiş müxtəlif cinsli əməliyyat itkiləri də həmçinin təşkilat xərclərinə adi edilmir. Yuxarıda göstərilən xərclər mütləq qaydada müvafiq təsdiqedicilərin sənədlərlə təsdiq olunmalıdır.

“ Firmanın qiyməti ” fəaliyyətdə olan bütöv bir təşkilatın alınması zamanı meydana çıxır. Bir qayda olaraq belə təşkilatlar, onların balans dəyəri ilə deyil, bazar (hərrac) qiyməti ilə satılıb alınır, onun qiymətinin həcmi təşkilatın gəlirliliyindən, onun istehsal etdiyi məhsulların bazardakı nüfuzundan və başqa çoxlu amillərdən asılıdır. Təşkilatın alış dəyərinin (bütövlükdə) onun bütün aktivlərinin cari dəyərindən artıq olması “ firmanın qiymətini ” təşkil edəcəkdir, bu da mühasibat uçotunda və balansda qeyri-maddi aktivlərdən biri kimi uçota alınacaqdır.

Qeyri-maddi aktivlərin obyektlərindən biri kimi, belə bir kateqoriyaya da, yəni “goodwill” (qudvil) kimi baxılır. Qudvilin ingilis dilində mənası “ xoş məram ” deməkdir. Mühasibat uçotu üzrə ədəbiyyatda onun müxtəlif adına rast gəlmək olur: firmanın qiyməti, firmanın şöhrəti, firmanın yaxşı adı, firmanın işgüzar əlaqəsi, firmanın partnyorları və b. Öz məzmununa görə qeyri-maddi aktivlərin bu növü, satın alınan təşkilatın balansda əks olunan əmlakının qiyməti ilə, bu təşkilata görə

ödönülön faktiki qiymət arasındakı fərqi özündə əks etdirir. Qeyri-maddi aktivlərin bu növü birgə təşkilatlar tərəfindən hər hansı bir başqa təşkilatı ancaq əldə edən zaman meydana çıxır. Adətən, belə təşkilatlar onların balans dəyərləri ilə deyil, onların gəlirliliyindən, bazardakı onun şöhrətindən və başqa çoxlu amillərdən asılı olaraq bazar qiyməti ilə satılır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi təşkilatın alış dəyərinin, passivləri çıxmaqla onun aktivlərinin cari dəyərindən artıqlığı “ firmanın qiymətini ” təşkil edir, bu da mühasibat uçotunda və balansda qeyri-maddi aktivlərdən biri kimi uçota alınacaqdır.

Mühasibat uçotunda bütün qeyri-maddi aktivlər ilkin dəyərləri ilə, daha doğrusu, onların əldə edilməsinə, hüquqların qorunması ilə əlaqədar olan məsləhətlərin alınmasına, marketinq tədqiqatına çəkilən xərcləri daxil etməklə faktiki məsrəflərin məbləğləri ilə qiymətləndirilir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan görüldüyü kimi, qeyri-maddi aktivlər dedikdə uzunmüddətli məsrəflər başa düşülür, onlar uzun dövr ərzində təşkilatın fəaliyyətinə münasibətdə olur, beləliklə də, uzun müddət gəlir gətirməlidir.

b) Qeyri-maddi aktivlərin sirtetik və analitik uçotu

Qeyri-maddi aktivlər uzun müddət gəlir gətirmək vəzifəsini yerinə yetirdiklərinə görə, onları təşkilatın aktivlərinin tərkibində uçota almağın mənası vardır. Onlar yüksək gəlir əldə etmək üçün şərait yaratmaq imkanından məhrum olan kimi, bu cür aktivlərə çəkilən məsrəf balansın qeyri-real maddəsinə çevrilir. Bu cür vəziyyət qeyri-maddi aktivlərin nəzərdə tutulan fəaliyyət müddəti ərzində tədricən onların dəyərini köhnəlmə hesablaması yolu ilə istehsal xərclərinə daxil etmək vacibliyi meydana çıxır.

Qeyri-maddi aktivlərin uçotu üçün mühasibat uçotunun hesablar planında 101 sayılı “ Qeyri-maddi aktivlər- Dəyər ” adlı hesab ayrılmışdır. O təşkilatın mülkiyyəti olan qeyri-maddi aktivlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında informasiyanı ümumiləşdirmək üçün istifadə olunur. Bu hesab aktivdir, inventar hesabıdır. Bu hesabın debet qalığı təşkilatın sərəncamında olan qeyri-maddi aktivlərin

obyektlərinin ilkin qalığını (dəyərini) və onların daxil olmasını əks etdirir, krediti üzrə isə onların çıxması və silinməsi göstərilir.

Qeyri-maddi aktivlərin analitik uçotu onların növləri üzrə analitik uçot kartoçkalarında aparılır.

Qeyri-maddi aktivlər təşkilata aşağıdakı hallarda daxil olur:

- a) səhmdar cəmiyyətlərinin, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin, birgə təşkilatların nizamnamə kapitalına qoyuluşları kimi. Belə halda onların dəyəri tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir;
- b) başqa təşkilat və şəxslərdən ödəmə hesabına daxil olan zaman - onların dəyəri faktiki məsrəflərdən asılı olaraq müəyyən edilir;
- c) başqa təşkilat və şəxslərdən əvəzsiz olaraq daxil olan zaman - dəyəri ekspert yolu ilə müəyyən edilir;

Qeyri-maddi aktivlərin mədaxil edilməsi aşağıda adları qeyd olunan müvafiq sənədlərin əsasında, yəni istifadə etmə hüququ olan şəhadətnamənin, patentlərin, proqramla təminatın işlənməsi üzrə işlərin qəbulu aktları, aktivlərin keçirilməsi və b. əsasında həyata keçirilir. Onlarda obyektlərin təsviri, onun ilkin dəyəri, istifadə qaydası, istismar müddəti əks olunmalıdır.

Qeyri-maddi aktivlər 101 saylı “ Qeyri-maddi aktivlər - Dəyər ” hesabında ilkin qiymətlə uçota alınır. O aşağıdakı qaydada müəyyən edilir. Təşkilatın nizamnamə kapitalına təsisçilər tərəfindən onların qoyuluşu hesabına keçirilən obyektlər üçün - tərəflərin razılığı əsasında, digər təşkilatlardan və şəxslərdən ödəmə hesabına əldə edilən obyektlər - bu obyektlərin əldə edilməsi və hazırlıq vəziyyətinə gətirilməsi üzrə faktiki çəkilmiş məsrəflərdən asılı olaraq, başqa təşkilat və şəxslərdən əvəzsiz olaraq alınanlar isə ekspert yolu ilə müəyyən edilir.

Əmlakın bu növü maddi quruluşa malik olmamağa baxmayaraq, təcrübədə bu və ya digər obyektin təşkilata faktiki daxil olması və istifadə edilməsinə mühasibat nəzarəti haqqında məsələ meydana çıxır. Qeyri- maddi aktivlərin istənilən obyektinin mədaxil edilməsi müvafiq ilkin sənəd əsasında həyata keçirilməlidir. Özünün məzmununa və xarakterinə görə belə sənədləşmə, torpaq, tikili və avadanlıqların qəbul aktına müvafiq olmalıdır. Başqa sözlə, qeyri-maddi aktivlərin

obyektinin qəbulu haqqında sənəd onun təşkilata daxil olması və istismara verilməsi faktını əks etdirməlidir. Mühasibat uçotuna qəbul edilən, istənilən qeyri-maddi aktivlərin obyektı, obyektiv formada mövcud olmalıdır. Məsələn, əgər iştirakçı torpaqdan istifadə hüququnu keçirirsə, onda bu hüququn mədaxil edilməsi üçün əsas, iştirakçının torpaq sahəsinə hüququnu təsdiq edən və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş müvafiq sənəd hesab olunur. İxtirachılığa və sənaye nümunələrinə hüququn əldə edilməsi patentlə və şəhadətnamə ilə və i.a. təsdiq edilir.

c) Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsinin uçotu

Qeyri-maddi aktivlər - təşkilatın uzunmüddətli məsrəfləri olduğuna görə gəlir gətirməlidir və onlar bu funksiyam yerinə yetirdikləri üçün, təşkilatın aktivlərinin tərkibində uçota alınır. Qeyri-maddi aktivlərin fəaliyyətinin hesablanmış müddəti ərzində onları amortizasiyalaşdırmaq, daha doğrusu, onların dəyərini tədricən buraxılan məhsullara keçirmək lazımdır. Qeyri-maddi aktivlər üzrə köhnəlmənin həcmi, onların ilkin dəyərindən və səmərəli istifadə müddətindən (təşkilatın fəaliyyət müddətindən çox olmayaraq) asılı olaraq hesablanmış normalar üzrə hər ay hesablanır. Faydalı istifadə müddətini müəyyən etmək mümkün olmayan qeyri-maddi aktivlər üzrə, köhnəlmə normaları 10 il müddətinə (təşkilatın fəaliyyət müddətindən çox olmayaraq) müəyyən edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyəri, köhnəlmə hesablanmaqla və onu istehsal və ya tədavül xərclərinə daxil etmək yolu ilə ödənilir. Köhnəlmənin hər aylıq məbləğinin həcmi, qeyri-maddi aktivlərin ilkin dəyərindən və onların səmərəli istifadəsinin müddətindən, şəxsən həmin növdən olan qeyri-maddi aktivlərin təşkilata gətirdiyi gəlirin hansı müddətə olduğundan asılı olaraq, təşkilat tərəfindən müstəqil hesablanmış normalarla müəyyən edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsinin uçotu üçün 102 saylı “ Qeyri- maddi aktivlər – Amortizasiya ” hesabı istifadə olunur. Bu hesab passivdir, nizamlayıcı hesabdır. Bu hesabın kredit qalığı istismarın bütün dövrü ərzində ödənilmiş məsrəfləri, qeyri-maddi aktivlərin istifadəsini, hesablanmış köhnəlmə məbləğini

əks etdirir. Hesabın debet döviyyəsi isə - hesabat ayında 731 saylı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabı ilə müxabirləşməklə silinən, çıxan obyektlər üzrə köhnəlmənin silinməsi göstərilir. Kredit üzrə döviyyə - hesabat ayında 202, 721, 242, 711 və b. hesablarla müxabirləşməklə hesablanmış köhnəlmənin məbləğini əks etdirir.

101 saylı “Qeyri-maddi aktivlər - Dəyər” və 102 saylı “Qeyri-maddi aktivlər – Amortizasiya ” hesabları üzrə əməliyyatların cari sintetik uçotu 13 saylı “ jurnal-orderdə ” aparılır.

Qeyri-maddi aktivlərin hesablanmış köhnəlmə məbləği, hər ay istehsalat məsrəflərinin (tədavül xərclərinin) uçotu hesablarının debetinə aid edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin ayrı-ayrı obyektləri üzrə köhnəlmənin hesablanması səmərəli istifadə müddəti ərzində həyata keçirilir.

Qeyri-maddi aktivlərə köhnəlmənin hesablanması ilə əlaqədar olan əməliyyatın uçotda əks etdirilməsinin başqa qaydasından da istifadə etmək olar. Bu qayda zamanı həmin əmlakın hər ay dəyərinin 101 saylı “ Qeyri-maddi aktivlər - Dəyər” hesabından silinməsi nəzərdə tutulur.

102 saylı “Qeyri-maddi aktivlər - Amortizasiya” hesabı üzrə analitik uçot qeyri-maddi aktivlərin növləri və ayrı-ayrı obyektləri üzrə aparılır.

ç) Qeyri-maddi aktivlərin çıxmasının uçotu

Qeyri-maddi aktivlər təşkilatdan aşağıdakı hallarda çıxır:

- a) onların müqavilə, razılaşma dəyəri ilə satışı zamanı;
- b) başqa təşkilatlara əvəzsiz verilməsi zamanı;
- c) tamamilə köhnəlməsi və gəlirlik keyfiyyətini itirməsi ilə əlaqədar olaraq silinməsi zamanı;
- ç) birgə və ya törəmə firmaların və səhmdar cəmiyyətlərinin və b. qeyri-maddi aktivlərin obyektlərinin nizamnamə kapitalına qoyuluşları kimi keçirilən zaman.

Çıxan qeyri-maddi aktivlərin silinməsi üçün əsas kimi verilmə aktları, onların silinməsi aktları, səhmdarların, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin iştirakçılarının iclas protokolları hesab olunur.

Təşkilatın qeyri-maddi aktivlərinin çıxmasının uçotu üçün 731 sayılı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabı ayrılmışdır. Bu hesab təşkilata məxsus olan qiymətlilərin satışı haqqında informasiyaları ümumiləşdirmək üçün, həmçinin bu qiymətlilərin satışından olan maliyyə nəticələrini müəyyən etmək üçün ayrılmışdır.

731 sayılı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabının debetində çıxan, silinən aktivlərin faktiki maya dəyəri və onların satışı ilə əlaqədar olan məsrəflər, misal üçün, satış bazasının öyrənilməsi üzrə xərclər toplanır. Buradaca büdcəyə keçirilməli olan, qeyri-maddi aktivlərin satışına görə malalanlardan alınmış əlavə dəyər vergisi əks etdirilir.

Bu hesabın kreditində qiymətlilərin satışından əldə edilən vəsait, daha doğrusu, satılmış əmlaka görə təşkilata çatması məbləğ əks olunur. Qeyri-maddi aktivlərin obyektlərinin satışı və sair çıxmaları zamanı bu hesabın kreditinə həmçinin köhnəlmə məbləği silinir.

Beləliklə, 731 sayılı “Sair əməliyyat xərcləri” hesabının debet və kredit hissələrini müqayisə etmək yolu ilə qeyri-maddi aktivlərin silinməsi üzrə əməliyyatlarla əlaqədar mənfəət və ya zərəri müəyyən etmək olur.

Qeyri-maddi aktivlərin təşkilatdakı hərəkəti ilə əlaqədar olan əməliyyatların mühasibat hesablarında əks etdirilməsi

№	Əməliyyatların məzmunu	Müxabirləşən hesablar	
		Debet	Kredit
1	2	3	4
1.	Təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalına onların qoyuluşu hesabına qeyri-maddi aktivlər keçirilib:		
	a) mədaxil edildikdə	101	302
	b) nizamnamə kapitalına aid edildikdə	302	301

2.	Başqa təşkilat və şəxslərdən ödəmə hesabına qeyri- maddi aktivlər əldə edilib	101	221,223 531,538
3.	Kənar təşkilatlardan və şəxslərdən əvəzsiz olaraq, habelə hökumət orqanının subsidiyası kimi qeyri- maddi aktivlər daxil olub	101	335
4.	Qeyri-maddi aktivlər təşkilatdan çıxmışdır		
	a) ilkin dəyəri	731	101
	b) köhnəlmə məbləği	102	731
	c) çıxan zaman zərər alındıqda	801	731
	ç) çıxan zaman mənfəət əldə edildikdə	731	801
	d) satışdan vəsait daxil olduqda	223	731

12. Bioloji aktivlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarının uçotu

a) Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatında maliyyə uçotunun təyinatı və onun təşkili

Bizim ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına keçməsi mühasibat uçotunun rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu investisiya və digər təsərrüfat qərarlarını qəbul edən subyektlərin əhatəsinin genişlənməsi və bu zaman mühasibat məlumatlarına söykənməsi ilə əlaqədardır.

Əgər inzibati-planlı iqtisadiyyat çərçivəsində bu və ya digər təsərrüfat dairəsinə vəsaitlərin qoyuluşu, təsərrüfat əlaqələrinin həcmi haqqında qərarı vahid subyekt

tərəfindən - dövlət tərəfindən qəbul edilirdisə, indi bazar şəraitində belə qərarlar çoxlu sayda təsərrüfat subyektləri tərəfindən qəbul edilirlər.

Dövlət mülkiyyətində olan təşkilatlardan başqa, bazar iqtisadiyyatında səhmdar cəmiyyətlərinin fəaliyyətində, kommersiya təşkilatlarında dövlətin rolu nəzərə çarpacaq dərəcədə azalır və vergilərin toplanması və normativ-hüquqi aktlara riayət olunmasına nəzarətlə məhdudlaşır.

Bununla yanaşı, maraqlı şəxslərin, hər şeydən əvvəl investorların və kreditorların rolu nəzərə çarpacaq dərəcədə artır, onlar ümumi iqtisadi maraqlar əsasında üfüqi olaraq təşkilat ilə birlikdə qarşılıqlı fəaliyyətdə olurlar. Müvafiq olaraq əgər əvvəllər uçot və hesabat sistemi dövlət planlarının və qərarlarının yerinə yetirilməsi nəticələrini əks etdirməyə yönəldilirdisə, indi onun əsas vəzifəsi təşkilatın fəaliyyətində maraqlı olan şəxsləri doğru informasiya ilə təmin etməkdən ibarətdir. Mühasibat məlumatlarının formaları və həcmi elə olmalıdır ki, bu şəxslər (fiziki və hüquq i) həmin təşkilatın haqqında təsərrüfat qərarlarını qəbul edə bilsin.

Maraqlı şəxslər, hətta onlar bu və ya digər formada onun birgə sahibkarları və ya təşkilatın səhmdarları hesab olunurlarsa mühasibat uçotu təcrübəsində ona olan münasibətdə xarici kimi baxılır. Bu onunla əlaqədardır ki, uçot məqsədləri ilə təşkilatın əmlakı və onun sahibkarları, təşkilatın sahibkarları onun fəaliyyətinə görə qanun üzrə əmlak məsuliyyəti daşdığı hallarda belə hədd qoyulur.

Maliyyə uçotu əsasən artıq baş vermiş faktları (keçmiş haqqında informasiya) qeydiyyata alır. Onun obyektı təşkilatın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti: onun əmlakı, öhdəliyi, təsərrüfat əməliyyatları, maliyyə nəticələri hesab olunur. Maliyyə uçotunun aparılması məcburidir, o ciddi olaraq normativ sənədlərlə - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə, standartlarla (əsasnamə ilə), metodik göstərişlərlə və b. ilə nizama salınır. Ona görə məsuliyyəti təşkilatın rəhbəri daşıyır. “ Mühasibat uçotu ” haqqında AR Qanununda göstərilib ki, AR qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada uçotun aparılmasından kənarlaşdığı halda, hesabatı təhrif etdikdə, onun təqdim edilməsi və dərc edilməsi müddətlərinə riayət etmədikdə inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

Maliyyə uçotunda məsrəflər iqtisadi elementlər (bircinsli qruplarla) üzrə qruplaşdırılır. Təşkilatın mülkiyyət formasından asılı olmayaraq təşkilatın xərcləri haqqında əsasnamə ilə iqtisadi elementlərin vahid siyahısı: material məsrəfləri, əməyin ödənilməsinə məsrəflər, sosial ehtiyaclara ayırmalar, sair məsrəflər müəyyən edilib.

Maliyyə uçotunun məlumatları müəyyən edilmiş qaydada maliyyə hesabatında icmallaşdırılır, bu da xarici istifadəçilərə təqdim edilir (təşkilatın mülkiyyətçilərinə, vergi orqanlarına, statistika orqanlarına və i.a.) onlar əhəmiyyətli dərəcədə kommertiya sirtini təqdim etmirlər, çünki təşkilatın fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş göstəricilərini xarakterizə edirlər.

Maliyyə uçotu metodunun əsas elementləri - sənədləşmə, pulla qiymətləndirmə, hesablar, ikili yazılış, inventarlaşma və balans, daha doğrusu, aktivlərin onların əmələgəlmə mənbələrinə bərabər olmasıdır. (aktivlər=kapital+öhdəlik).

Milli Standartlarda yeni anlayışlardan biri də “ Bioloji aktivlər ” anlayışıdır. Bioloji aktivlər dedikdə, biz bitki və heyvanları başa düşürük.

“ Kənd təsərrüfatı üzrə ” Kommertiya təşkilatları üçün 28 saylı Milli Mühasibat Uçotu Standartı “ Mühasibat uçotu haqqında ” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq hazırlanmış və “ Kənd təsərrüfatı ” adlı 41 saylı Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına əsaslanmışdır. Bu standartın məqsədi kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə bağlı uçot qaydalarının və açıqlanmaların müəyyən edilməsidir.

Bu Standart Uçot Qaydaları nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının Mühasibat Uçotu haqqında Qanununun 10-cu maddəsinə əsasən maliyyə hesabatlarını hazırlayan kommertiya təşkilatları tərəfindən tətbiq edilir.

Bu Standart kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə əlaqəli olarsa, aşağıdakılara tətbiq olunacaqdır:

- a) bioloji aktivlər;
- b) məhsul yığımında kənd təsərrüfatı məhsulları; və
- c) 34 - 35-ci maddələrdə göstərilənlərlə əhatələnmiş hökumət subsidiyaları.

Hazırda kənd təsərrüfatının əsas vəzifəsi respublikamızın əhalisinin ərzaq məhsullarına, sənayenin isə xammala olan tələbatını təmin etmək məqsədi ilə

bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalının gələcəkdə orta illik həcmi artırmaqdan ibarətdir. Kənd təsərrüfatı istehsalı az keyfiyyətinə görə sənaye istehsalından fərqlənir və bir sıra xüsusiyyətlərinə görə başqa cür xarakterizə olunur.

Kənd təsərrüfatı istehsalının mühüm xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarını əldə etmək demək olar ki, təsərrüfatın maddi-texniki təchizatından və canlı əməyin tətbiq edilməsindən tamamilə asılı olmayan bir sıra şərtlərin mövcud olmasından asılıdır. Belə şərtlərə işıq, isti, rütubət və qida maddələri aiddir.

Kənd təsərrüfatının fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatı bitkilərindən və heyvandarlıqdan əldə edilən məhsulların istehsalı üçün dəyişilməz şərtlərdən birini də torpaq təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının əsas xüsusiyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, yeni məhsulun əldə edilməsi prosesi (istehsal prosesi), kənd təsərrüfatı istehsalının yeni məhsulu uzun müddət insan təsiri olmadan bioloji qanunların təsiri ilə formalaşdığına görə canlı əməyin, əmək vasitələrinin və əmək əşyalarının istehsal istehlakı prosesi ilə bir vaxta düşür. İnsan ilin müəyyən dövrlərində torpağı hazırlayır, səpini həyata keçirir, sonra işin növbəti komplekslərinin həyata keçirilməsi müddətlərini gözləyir.

Kənd təsərrüfatı istehsalı maddi istehsalın digər sahələrindən onunla fərqlənir ki, istehsal edilən məhsulun bir hissəsi həmin təşkilatda əmək əşyası kimi istehsalın sonrakı mərhələlərində iştirak edir və ya əmək vasitəsinə çevrilir. Məsələn, təsərrüfatda istehsal olunan taxıl, həmin təsərrüfatda toxum və ya yem kimi istehlak edilir, təsərrüfatda alınmış və yetişdirilmiş mal-qaradan alınan bala isə həmin təsərrüfatda əsas sürünün təşkili üçün istifadə edilir.

Kənd təsərrüfatı istehsalının göstərilən xüsusiyyətləri kənd təsərrüfatında uçotun təşkilinə də təsir göstərir.

Uçot məhsul istehsalı və satışı tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi haqqında alıcılarla hesablaşmalar haqqında düzgün məlumat verir. Düzgün təşkil edilmiş uçot kənd təsərrüfatı istehsalının intensivliyinə şərait yaradır, çünki o texnikadan

istifadə edilməsinə, onun işinin iqtisadi faydalılığının müəyyən edilməsinə qabaqcıl aqrotexnikanın, gübrənin, suvarılan əkinçiliyin və b. tətbiq edilməsi nəticələrini aşkar etməyə imkan verir.

“ Kənd təsərrüfatı üzrə ” Kommersiya təşkilatlarında mühasibat uçotunun qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

1. məhsul istehsalı və satışı üzrə maya dəyəri və yığım üzrə proqnozların yerinə yetirilməsinə nəzarəti təmin etməkdən;
2. kənd təsərrüfatı təşkilatını idarə etmək üçün lazım olan dəqiq və düzgün məlumatları öz vaxtında əldə etməkdən;
3. daxil olan məlumatları lazım olan kimi ümumiləşdirmək və cari və perspektiv proqnozlaşdırma üçün əsas olan müəyyən edilmiş hesablaşmaları öz vaxtında təqdim etməkdən;
4. istehsalat bölmələrində müəyyən edilmiş təsərrüfat hesablı tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarət etməkdən;
5. məhsul vahidi, iş və xidmətlərin maya dəyərini öz vaxtında və düzgün hesablamaqdan;
6. təşkilatın mülkiyyətinin qorunmasına nəzarəti təmin etməkdən;
7. inventarlaşmanı öz vaxtında və tam aparmaqdan;
8. maliyyə və hesablaşma qaydalarına ciddi əməl etməkdən.

b) Bioloji aktivlərin uçotu

Bioloji aktivlər üzrə hesablar planının 13-cü maddəsində 131 saylı “ Bioloji aktivlər - Dəyər ”, köhnəlməsi üçün 132 saylı “ Bioloji aktivlər – Amortizasiya ” hesablarından istifadə edilir. Burada 131.1 –də bitkiləri və 131.2-də Heyvanları uçota almaq məqsədəuyğundur.

Bioloji aktiv canlı heyvan və ya bitkidir. Bioloji transformasiyaya bioloji aktivlərdə keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə səbəb olan yetişmə, cinsin korlanması, istehsal və törəmə prosesləri daxildir. Bioloji aktivlər qrupu canlı heyvan və bitkilərin cəmidir.

Bioloji transformasiya aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarır:

a) (I) artım vasitəsi ilə aktivlərin artımına, (II) nəslin korlanmasına və ya (III) nəsil artımına; və ya

b) Çay yarpağı, yun və süd kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı.

Mühasibat balansının “ Bioloji aktivlər” adlı 13-cü maddəsində “ Kənd təsərrüfatı üzrə ” Kommersiya təşkilatları üçün 28 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına, 41 sayılı Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına (İAS) əsasən, təşkilatın saxlamaqda və ya böyütməkdə olduğu bitki və heyvanlar haqqında ümumiləşdirilmiş məlumatlar təqdim edilir. Bitki və heyvanlar mühasibat balansında müvafiq subhesablarda qeydə alınmaqla, faydalı istifadə müddəti ərzində amortizasiya olunmalıdır.

Təşkilatda əldə edilən bitki məhsulu maliyyə hesabatlarında satış üzrə xərclər çıxılmaqla, bazar dəyəri ilə qeyd edilməlidir. Heyvanlar isə 7 sayılı Milli Mühasibat Uçotu Standartına uyğun olaraq ilkin dəyərlə və ya yenidən qiymətləndirmə dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir. Belə aktivlərin uçotu hesablar planının 131-ci hesabında apanılır. Yəni:

13. Bioloji aktivlər

131. Bioloji aktivlər - Dəyər

131.1. Bitkilər - Dəyər

131.2. Heyvanlar - Dəyər

Bitki və heyvanlar mühasibat balansında müvafiq subhesablarda qeydə alınmaqla, faydalı istifadə müddəti ərzində amortizasiya olunmalıdır. Bioloji aktivlərin amortizasiyasının uçotu hesablar planının 132-ci hesabında uçota alınır.

Yəni:

132. Bioloji aktivlər - Amortizasiya

132.1 Bitkilər - Amortizasiya

132.2 Heyvanlar - Amortizasiya

Təşkilat satın aldığı ana qoyunları bioloji aktiv kimi uçota alır. Sonradan doğulan quzular da bioloji aktivlər kimi uçota qəbul olunur. Qoyunlardan alınan süd və yun isə artıq bioloji aktiv kimi yox, ehtiyatlar kimi uçota alınacaq. O da həm süd və yunun hansı təyinat üzrə istifadə edilməsindən asılıdır. Əgər başqa bir

məhsulun istehsalı üçün xammal kimi istifadə olunacaqsa, onda xammal və materiallar kimi, satış üçün nəzərdə tutulacaqsa, mallar kimi uçota alınacaq. Bütün hallarda yun və süd ehtiyatları kimi qəbul olunur. Müəyyən vaxtdan sonra artıq quzular böyüyür. Böyümüş qoyun və qoçların bala almaq üçün saxlanılanları bioloji aktiv kimi uçota alınır, satılması haqqında qərar qəbul edildikdə isə bioloji aktivlərdən çıxarılıb ehtiyatlarda uçota alınır.

Təşkilat ona məxsus olan torpaq sahəsində taxıl əkir. Bu zaman ona məxsus olan torpaq sahəsi torpaq, tikili və avadanlıqlar kimi 111-ci hesabda uçota alınır. Taxıl əkmək üçün və taxıl əldə etməkdən ötrü toxumluq buğda alınmalıdır. Alınan buğda uçota ehtiyatları kimi qəbul olunur. Buğda sahəyə səpilən vaxt bioloji aktivlərə silinir. Yəni,

131 sayılı “Bioloji aktivlər - Dəyər” adlı hesabın debeti,

201 sayılı “Material ehtiyatları” hesabının krediti olur.

Taxıl yığılana qədər müəyyən məsrəflər çəkilir. Taxıl yığılana və anbara mədaxil olunana kimi buğda (arpa) bioloji aktiv kimi qalır, sonradan isə yenidən ehtiyatları kimi uçota alınır.

Bağçılıqla məşğul olan təsərrüfatın meyvə bağları olur və orada çoxlu meyvə ağacları əkilir. Meyvə ağacları əkiləndən quruyana kimi bioloji aktiv kimi uçota alınır, əldə edilən meyvələr isə ehtiyatları kimi qeydə alınır.

Bioloji aktivlərə bitki və heyvanlar (qoyun, mal-qara, bitkilər, meyvə ağacları və s.) aiddir. Bitki məhsulları maliyyə hesabatlarında satış üzrə xərclər çıxılmaqla, bazar dəyəri ilə qeyd edilir. Heyvanlar isə ilkin dəyərlə və ya yenidən qiymətləndirmə dəyəri ilə qiymətləndirilməlidir. Bitki və heyvanlar faydalı istismar müddəti ərzində amortizasiya olunur və 132 sayılı “Bioloji aktivlər – Amortizasiya ” hesabında qeydə alınır.

Təsərrüfatda heyvanların mədaxil olunması və çıxış edilməsi müvafiq formada tərtib olunan aktla rəsmiyyətə salınır. Heyvanlar təşkilata təsərrüfatın özü tərəfindən yetişdirilməklə və ya digər təşkilatlardan, ayrı-ayrı şəxslərdən satın alma yolu ilə, yaxud əvəzi ödənilmədən daxil ola bilər. Kənardan alınmış heyvanlar

satm alınma dəyərinin üzərinə bununla bağlı digər xərclər əlavə edilməklə mədaxil olunur.

Digər təşkilat və şəxslərdən satın alınmış heyvanlar mədaxil edildikdə aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib edilir:

131 sayılı “ Bioloji aktivlər - Dəyər ” hesabının debeti

531 sayılı “ Malgöndərən və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları ”
hesabının krediti

538 sayılı “ Digər qısamüddətli kreditor borcları ” hesabının krediti.

Təşkilatın özü tərəfindən yetişdirməklə balavermədən (artımdan) əldə olunan heyvanlar (quzular, buzovlar və b.) mədaxil edildikdə:

131 sayılı “ Bioloji aktivlər-Dəyər ” hesabının debeti

202 sayılı “ İstehsalat məsrəfləri ” hesabının krediti olur.

Cavan və kökəldilməkdə olan heyvanlar satıldıqda:

701 sayılı “ Satışın maya dəyəri ” hesabının debeti;

131 sayılı “ Bioloji aktivlər - Dəyər ” hesabının krediti olur.

Satılan heyvanların hesab-ödəmə sənədləri malalanlara təqdim edildikdə:

211 sayılı “ Malalanlar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları ” hesabının
debeti,

601 sayılı “ Satış ” hesabının krediti olur

İnventarlaşma həyata keçirilən zaman əskik gələn heyvanların dəyəri hesablarda bu cür əks etdirilir:

213 sayılı “ Əsas idarəetmə heyətin qısamüddətli debitor borcları ” hesabının
debeti

131 sayılı “ Bioloji aktivlər - Dəyər ” hesabının krediti

Əskik gələn heyvanların dəyəri günahkar şəxsin hesabına yazıldıqda:

533 sayılı “ Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor
borcları ” hesabının debeti,

213 sayılı “ Əsas idarəetmə heyətin qısamüddətli debitor borcları ” hesabının
kreditu olur.

Təbii fəlakət, xəstəlik və sair səbəblərdən mal-qara tələf olduqda aşağıdakı kimi mühasibat köçürməsi tərtib olunur:

731 sayılı “ Sair əməliyyat xərcləri ” hesabının debeti

131 sayılı “Bioloji aktivlər - Dəyər” hesabının krediti

Təşkilatda aparılan inventarlaşma nəticəsində heyvanlar artıq gəldikdə:

131 sayılı “ Bioloji aktivlər - Dəyər ” hesabının debetində,

611 sayılı “ Sair əməliyyat gəlirbri” hesabının kreditində əks etdirilir.

Cavan iribuynuzlu mal-qaranın, kökəldilməkdə olan heyvanların boy artımının dəyəri böyüdülmə məsrəfini uçota alan hesablardan (202) 131 sayılı “ Bioloji aktivlər - Dəyər ” hesabının debetinə silinir.

c) Kənd təsərrüatı məhsullarının uçotu

Kənd təsərrüfatı təşkilatlarında hazır məhsul dedikdə, bitkiçilik, heyvandarlıq, habelə müqavilə üzrə vətəndaşlardan satın alınan məhsulu və satılmaq üçün əhalidən qəbul edilən məhsulu başa düşürlər.

Təşkilatın vəsaitlərinin dövriyyəsi məhsulların satışı ilə, vəsaitlərin əmtəə formasından pula çevrilməsi ilə başa çatır.

Təsərrüfatın özünün istehsal etdiyi məhsullar, özlərinin tərkiblərinə və təyinatlarına görə ümumi və əmtəəçilik olmaqla iki yerə bölünürlər.

İl ərzində faktiki istehsal edilmiş bütün bitkiçilik, heyvandarlıq və köməkçi istehsalın məhsulları kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunu təşkil edir.

Ümurni məhsulun bir hissəsi təsərrüfat daxilində istehsalın və təsərrüfatın ehtiyaclarına sərf edilir. Ümumi məhsulun kənd təsərrüfatı təşkilatları tərəfindən kənara satılan hissəsinə əmtəəlik məhsul deyilir.

Hazır məhsulların və malların anbarlarda və digər saxlama yerlərində uçotu əsasən istehsalat ehtiyatlarının uçotu qaydasına oxşardır.

Hazır kənd təsərrüfatı məhsullarının və malların daxil olması, buraxılması və sərf edilməsini müvafiq ilkin sənədlərlə rəsmiləşdirirlər.

Hazır məhsulların və malların hərəkəti əməliyyatlarının müvafiq ilkin sənədlərlə dəqiq və öz vaxtında rəsmiləşdirilməsi, onlann qorunmasını, ciddi

qənaət rejiminin həyata keçirilməsini və maddi məsrəflərin aşağı salınmasının daxili ehtiyatlarının aşkar edilməsini təmin etmək üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Kombaynla yığılma zamanı əldə edilən dənli bitkilərin məhsullarının mədaxil edilməsini, sahədən dənin və digər məhsulların göndərilməsi reyestri ilə və ya sahədən məhsulların daşınmasına yazılan yol vərəqəsi ilə rəsmiləşdirirlər. Bu sənədləri üç nüsxədə yazırlar, nüsxəbrdən biri kombaynçıya, biri sürücüyə və biri xırman müdirinə verilir.

Məhsuldan xırmana daxil olan dən, dənin və digər məhsulların qəbulu reyestrində uçota alırlar, bu eyni zamanda on iki kombaynçıdan gün ərzində daxil olan dən uçota almağa imkan verir, bu da ilkin sənədlərin sayını əhəmiyyətli olaraq ixtisara salır.

Kombaynçılardan xırmana daxil olan dən, bir qayda olaraq, sortlaşdırılır və qurudulur, onun hər bir dəst üzrə nəticələrini bitkiçilik məhsullarının sortlaşdırılması və qurudulması aktında əks etdirirlər, həmin aktı onun tərtibində iştirak edən xırman müdiri və aqronom tərəfindən imzalayırlar.

Xırmanda taxılın daxil olması və sərf olunmasını dənin və digər məhsulların hərəkəti cədvəlində uçota alırlar, həmin cədvəl hər gün xırman müdiri tərəfindən iş günü qurtardıqdan sonra tərtib edilir.

Tərəvəz, bostan, meyvə-giləmeyvə, subtropik və sitrus bitkiləri, habelə üzüm məhsullarını kənd təsərrüfatı məhsullarının daxil olması gündəliyi əsasmda mədaxil edirlər.

İxtisaslaşdırılmış təsərrüfatlarda bağçılıq və üzümçülük məhsullarını, bağçılıq məhsullarının daxil olması gündəliyi üzrə, örtülü torpaq tərəvəzçiliyinin məhsulunu isə - bağlı torpaq məhsullarının daxil olması gündəliyi üzrə - mədaxil edirlər.

Xam pambığı işçilər tərəfindən gün ərzində əl ilə yığılmaqda, pambığın yığılması haqqında gündəlik məlumat üzrə mədaxil edirlər.

Pambıq yığan maşınla yığılmış pambığı, pambıq yığımı haqqında gündəlik məlumat üzrə mədaxil edirlər.

Qəbul məntəqələrinə bitkiçilik məhsullarının göndərilməsini göndərmə - qəbula aid mal-nəqliyyat qaimələrinin ixtisaslaşdırılmış formaları ilə rəsmiləşdirirlər. İxtisaslaşdırılmış mal-nəqliyyat qaimələri, avtonəqliyyatla, traktorla, dəmir yolu, su və at-araba nəqliyyatı ilə tədarük və digər təşkilatlara bitkiçilik məhsullarının daşınması rəsmiləşdirilən vahid sənəd hesab olunurlar.

Baramanın, qarışıq yemin, tərəvəzin, meyvə və digər konservlərin, yarmanın və digər məhsulların daşınmasını rəsmiləşdirmək üçün idarələrarası mal-nəqliyyat qaiməsini istifadə edirlər. Qaimələri bir qayda olaraq, dörd nüsxədə yazırlar.

Kənd təsərrüfatı təşkilatları mal-nəqliyyat qaimələrini yükü göndərənlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının düzgün silinməsi üçün və yükü alanlarda onların mədaxil edilməsi, qiymətlilərə və onların daşınmasına görə hesablaşmaların aparılması üçün lazım olan bütün rekvizitlərin mütləq doldurulması ilə hər bir nəqliyyat vasitəsinin getməsinə hər bir yük alan üçün ayrıca olaraq yüklərin daşınmasına tərtib edirlər.

İribuynuzlu mal-qara fermasında sağılmış süd, südün sağılması uçotu jurnalında uçota alırlar. Sağıcı qrupunun və ya maşınla südsağan ustaların gündəlik süd sağımının uçotu üçün bu jurnal ayrılmışdır. Ay ərzində südün daxil olması və sərf edilməsinin uçotunu ferma müdiri südün hərəkəti cədvəlində aparır.

Qırxım məntəqəsində yunun daxil olması və göndərilməsi uçotunu, yunun daxil olması və göndərilməsini gündəliklərində aparırlar.

Qırxılmış yunu tədarük təşkilatlarma göndərərək, satın alma siyahısını tərtib edirlər.

Quşçuluq fermalarında yumurtanı kənd təsərrüfatı məhsullarının daxil olması gündəliyi üzrə mədaxil edirlər. Onda hər gün fermada yumurtalayan toyuqların miqdarı, bütöv və sınıq şəkildə əldə edilən yumurtanın miqdarı, habelə cavan quşlardan alınan yumurtanın miqdarı yazılır.

Hazır məhsulları, malların və onların satışının sintetik uçotu üçün 204 sayılı "Hazır məhsul", 205 sayılı "Mallar", 711 sayılı "Kommersiya xərcləri" və 601 sayılı "Satış" sintetik hesabları ayrılmışdır.

204 sayılı “ Hazır məhsul” hesabı əsas aktiv hesab, hesab olunur və həm öz istehsalından alınan və satın alınan hazır məhsulların uçotu üçün ayrılmışdır.

Məhsulları mədaxil edən zaman aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib edilir:

204 sayılı “Hazır məhsul” hesabının debeti

202 sayılı “İstehsalat məsrəfləri” hesabının krediti - bitkiçilikdən, heyvandarlıqdan və sənaye istehsalından daxil olan məhsulların dəyərinə

Bu zaman, məhsul onu istehsaldan alan zaman onun təyinatı toxum və yem kimi dəqiq müəyyən edilibsə, onda hesablarda bu cür mühasibat köçürməsi verilir:

201 sayılı “Material ehtiyatları” hesabının debeti,

202 sayılı “İstehsalat məsrəfləri” hesabının krediti olur.

Məhsulları təmizlədikdən və onun məqsədli təyinatını müəyyən etdikdən sonra aşağıdakı kimi mühasibat köçürməsi tərtib edilir:

201 sayılı “Material ehtiyatları” hesabının debeti - əgər məhsul toxum və basdırma materialı kimi istifadə edilmək üçün ayrılırsa;

205 sayılı “ Mallar ” hesabının debeti - əgər məhsul ictimai iaşə obyektlərinə və özünün ticarət xidmətinə verilsə,

204 sayılı “ Hazır məhsul ” hesabının krediti olur.

Qiymətlilərin korlanmasından aşkar edilmiş çatışmamazlıqların və itkilərin uçot dəyəri ilə məbləğləri, onların istehsalat məsrəflərinə silinməsindən və ya günahkar şəxslərə aid edilməsindən asılı olmayaraq 731 sayılı “Sair əməliyyat xərcləri” hesabının debetinə 204 sayılı “Hazır məhsul” hesabının kreditindən silirlər.

Kənd təsərrüfatı təşkilatlarında məhsulların satışının uçotu 601 sayılı “Satış” hesabında aparılır. Bu hesab aktiv-passiv, əməliyyat-nəticə və müqayisəedici hesabdır. 601 sayılı “Satış” hesabının debetində satılmış məhsulların, işlərin (xidmətlərin) maya dəyəri və kommersiya xərcləri, kreditində isə - satılmış məhsulların (işlərin, xidmətlərin) buraxılış dəyərini əks etdirirlər.

Məhsulların, işlərin və xidmətlərin maliyyə nəticələrini (mənfəəti (gəliri), zərəri) hər ayda və ya rübdə 801 sayılı “ Ümumi mənfəət (zərər)” hesabına silirlər.

Mövzu üzrə suallar.

1. Torpaq, tikili və avadanlıqların iqtisadi məzmunu və onların uçotunun vəzifələri
2. Torpaq, tikili və avadanlıqların qiymətləndirilməsi
3. Torpaq, tikili və avadanlıqların hərəkətini rəsmiləşdirmək üçün sənədlər
4. Torpaq, tikili və avadanlıqların daxil olmasının uçotu
5. Torpaq, tikili və avadanlıqların çıxmasının uçotu
6. Uzunmüddətli aktivlərin mahiyyəti, təsnifatı
7. Uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyası
8. Uzunmüddətli aktivlərin Uzunmüddətli aktivlərin qiymətləndirilməsi
9. Uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyasının metodları
10. Torpaq, tikili və avadanlıqların köhəlməsinin (amortizasiyasının) uçotu
11. Uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyasının düz xətt (Stright-line method) metodu
12. Uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyasının funksional (Activity Method) metodu
13. Uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyasının azalan qalıq (Reducing Balance) metodu
14. Uzunmüddətli aktivlərin amortizasiyasının illərin sayının cəmi (Sum of Years Digits) metodu
15. Torpaq, tikili və avadanlıqların təmirinin uçotu
16. İcarə edilmiş və icarəyə verilmiş torpaq, tikili və avadanlıqların uçotu
17. Torpaq, tikili və avadanlıqların inventarlaşmasının aparılması
18. Bioloji aktivlərin və kənd təsərrüfatı məhsullarının uçotu
19. Qeyri-maddi aktivlərin mahiyyəti və uçotu
20. Qudilvin mahiyyəti
21. Qudilin hesablanması və uçotu
22. Qeyri-maddi aktivlərin (Qudilvin) yenidən qiymətləndirilməsi və uçotu

23. Tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri üzrə məsrəflər